

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра

на тему: «Проблеми збереження та трансформації історико-культурного
ландшафту Одеси як поліетнічного міста (1991–2022 рр.)»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності) 032 «історія та археологія»

Абуватфа Ясмін Самі

Керівник: к.і.н., доц.

Рачков Євген Сергійович

Рецензент: к.і.н., доц.

Павлова Ольга Григорівна

Харків-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОДЕСА ЯК ПОЛІЕТНІЧНЕ МІСТО	11
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ ОДЕСИ	30
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	62
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одеса – це одне з найбільших міст України, де поєднується суміш промислового, наукового та культурного. Одеса, як відомо, є портовим містом. З часу свого заснування місто було та залишається поліетнічним та поліконфесійним, зокрема тут мешкають болгари, греки, французи, італійці, німці, поляки, кримські татари, молдовани та інші. За даними міської ради, сьогодні в Одесі налічується більше 130 національностей та народностей¹. Починаючи з 2017 р., місто бере участь в міжнародній Програмі Ради Європи «Інтеркультурні міста», в межах якої впроваджує нові моделі та принципи етнокультурно різноманіття та інтеркультурної інтеграції різноманітних міських спільнот. Завдяки етнічній різноманітності населення в Одесі виникла своя особлива одеська лексика, література, кухня, гумор тощо. Крім того, місто відоме своєю культурною спадщиною, зокрема архітектурою, пам'ятниками та іншими складниками нерухомої культурної спадщини. Визначальне місце посідає одеська архітектура, представлена всесвітньо відомими пам'ятками (Одеський національний академічний театр опери та балету, Приморський бульвар, вулиця Дерибасівська, Потьомкінські сходи). Сучасна Одеса є одним із найбільших туристично-рекреаційних центрів України, яке до повномасштабної російської військової агресії щороку відвідували мільйони туристів. У місті діє понад 50 музеїв та галерей, десятки театрів та кінотеатрів. Сьогодні населення міста становить більше 1 мільйона осіб², вважається третім за чисельністю містом України. Одеса має унікальне географічне положення, сполучаючи українські степи та море. Місто

¹ ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ПРО МІСТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/about/>. http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.10.2022.

² ОДЕСА МІСТО-МІЛЬЙОННИК. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/odessa-sohranyaet-status-goroda-millionnika/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

розташоване у Причорноморській низовині на північно-західному узбережжі Чорного моря. Крім того, слід відзначити прикордонний характер міста, яке розташоване не відстані майже 40 км від кордону з Молдовою. Зазначена характеристика міста засвідчує неповторний історико-культурний ландшафт Одеси, мультикультурний характер якого є важливою рисою. Водночас, спровоковані Єврореволюцією (2013-2014 рр.), анексією Криму Росією (березень 2014 р.) та початком війни на сході України (квітень 2014 р.). «війни пам'яті» в Україні значною мірою вплинули на перекодування культурно-символічного простору Одеси¹. Демонтаж пам'ятників імперського та радянського часів, змінах топонімів, переформатуванні музейних експозицій, ревізії бібліотечних фондів тощо значною мірою вплинули на історико-культурний ландшафт Одеси. Важливим завданням є осмислення наслідків зазначених змін для розвитку Одеси як поліетнічного міста.

Об'єкт дослідження – історико-культурний ландшафт Одеси.

Предмет дослідження – особливості репрезентації проблем збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста (1991–2022 рр.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період незалежності України, тобто 1991–2022 рр.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну територію міста Одеса.

Мета дослідження – проаналізувати характерні особливості репрезентації проблем збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста (1991–2022 рр.).

¹ Див.: Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін.; наук. ред Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.

Для реалізації поставленої мети були сформульовані наступні **завдання:**

- Здійснити аналіз історіографії досліджуваної теми.
- Дослідити характерні особливості поліетнічної структури населення Одеси.
- Проаналізувати основні проблем збереження історико-культурного ландшафту Одеси на сучасному етапі.
- Схарактеризувати особливості трансформації історико-культурного ландшафту Одеси на сучасному етапі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що на основі репрезентативної джерельної бази було проаналізовано характерні особливості репрезентації проблем збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста протягом 1991–2022 рр.

Методологічна основа дослідження включає як загальнонаукові, так і спеціально-історичні (або загальноісторичні) методи. Так, у дослідженні було застосовано індуктивний метод, який полягає у фіксуванні емпіричних даних та їх подальшого аналізу та систематизації з метою узагальнень і висновків. Індуктивний метод дозволив виявити характерні особливості збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста протягом 1991–2022 рр. Слушність індуктивних узагальнень була перевірена за допомогою дедуктивного методу дослідження, згідно з яким будь-які загальні положення, що вважаються вірними, мають базуватися винятково на основі попередньо наведених доказів та конкретних висновків. Крім того, були застосовані методи систематизації та узагальнення, що дозволило зробити висновки дослідження більш аргументованими. Для вивчення основних фактів, пов'язаних зі збереженням та трансформацією історико-культурного

ландшафту Одеси як поліетнічного міста протягом 1991–2022 рр. використовувався проблемно-хронологічний метод, суть якого полягає в тому, що події та явища історичного процесу досліджуються у часовій (тобто хронологічній) послідовності. Також було використано ретроспективний метод дослідження, що передбачає послідовне та системне вивчення досліджуваного об'єкта в історичній тягlostі. Таким чином, трансформація історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста досліджується поетапно. Особливе значення в пропонованому дослідженні має аналіз візуальних джерел, а саме складників історико-культурного ландшафту Одеси. Дипломне дослідження базується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності та антропоцентризму. Зазначені принципи є чіткими установками, які визначають наше ставлення до історичних фактів, джерел, методів дослідження та уможливають отримання наукових висновків. Так, принцип історизму дозволив досліджувати трансформацію історико-культурного ландшафту Одеси у динаміці в контексті загальних суспільнополітичних, соціально-економічних та соціокультурних змін. Принцип об'єктивності дозволив уникнути упередженості в дослідженні історико-культурного ландшафту Одеси. Принцип антропоцентризму обумовив спрямування дослідницького фокусу на історико-культурний ландшафт міста як простір, який створюється та трансформується містянами, а також впливає на колективну ідентичність міських спільнот.

Історіографія питання. Як відомо, поняття культурного ландшафту широко використовується географами, істориками, соціологами, пам'яткознавцями та представниками інших наукових дисциплін. Показово, що вони послуговуються поняттям культурного ландшафту як методологічним інструментом для дослідження взаємодії культури,

простору та людини¹. Крім того, культурний ландшафт відіграє визначальну роль в організації середовища. Він є неодмінним складником культурної спадщини та може включати різноманітні типи та види культурної спадщини² (споруди (витвори), комплекси (ансамблі), визначні місця; археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури, об'єкти містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні, об'єкти науки і техніки)³. Загалом, теоретичним аспектам поняття культурного ландшафту присвячено чимало досліджень, насамперед, збірників наукових праць. Наприклад, 2010 р. було видано збірник наукових праць «Культурний ландшафт: теорія і практика» за загальною редакцією Г. І. Денисика. Водночас, у збірнику міститься чимало суперечливих тверджень щодо трактування цього поняття. Зокрема, складно погодитися з ототожнення понять культурного та антропогенного ландшафтів⁴.

Своєю чергою 2017 р. було видано збірник наукових праць «Антропологія простору» М. В. Гримич. Збірник мав стати першим томом чотиритомного (чи п'ятитомного) видання. Водночас на сьогодні надруковано лише перший том. Він присвячений як теоретичним проблемам визначення культурного ландшафту міста, так і дослідженням міського історико-культурного ландшафту, зокрема, Києва⁵.

¹ Див.: Брайченко О. Культурний ландшафт: історія наукового пошуку // Антропологія простору: зб. наук. праць та матеріалів: у 4 т. / Наук.-дослід. ін-т українознавства МОН України; За наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2016. С. 95-103.

² Звіряка А. Культурний ландшафт у формуванні території м. Києва // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор Я. Верменич. Вип. 4. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 227.

³ ЗАКОН УКРАЇНИ «Про охорону культурної спадщини» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст.333). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. Останній перегляд: 21.10.2022.

⁴ Культурний ландшафт: теорія і практика: збірник наукових праць / Ред. Г. І. Денисик. Вінниця: б. и., 2010. 204 с.

⁵ Антропологія простору: зб. наук. праць та матеріалів: у 4 т. / Наук.-дослід. ін-т українознавства МОН України; За наук. ред. М. В. Гримич. Київ: Дуліби, 2016. 316 с.

Ще одним прикладом збірника наукових праць, присвячених теоретичним аспектам поняття культурного ландшафту та особливостям його застосування для просторових досліджень, слугує збірник матеріалів конференції «Культурний ландшафт як географічний феномен» (2021, м. Чернівці). Збірник присвячено актуальним питанням інтерпретацій культурного ландшафту, який ототожнюється з природним та антропогенним ландшафтом¹.

На сьогодні не існує узагальнюючих досліджень історико-культурного ландшафту Одеси. Натомість чимало праць присвячено окремим його складникам. Наприклад, трансформації культурно-символічного простору Одеси в контексті студій пам'яті присвячено роботу «Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні» за загальною редакцією Г. В. Касьянова².

Аналізу символічних просторів та культурних ландшафтів великих міст південної та Східної України, зокрема Одеси, присвячено працю «У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу». Одесі присвячено кілька текстів колективної монографії, в яких висвітлюються питання відображенню образу Одеси в художній літературі, а також репрезентації міської міфології в «підприємництві пам'яті»³.

Чимало досліджень присвячено окремим складникам історико-культурного ландшафту Одеси, наприклад, міській культурній спадщині, зокрема архітектурі міста. Визначальною особливістю переважної більшості таких праць є акцентування уваги на значення поліетнічного чинника в розвитку історико-культурного ландшафту міста, зокрема, внеску

¹ Культурний ландшафт як географічний феномен: Матеріали міжнар. наук. конф. (23–25 вересня, 2021). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2021. 140 с.

² Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін.; наук. ред. Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.

³ У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / заг. ред. В. Кравченка та С. Посохова. Харків : Видавництво Точка, 2021. 564 с.

представників різноманітних етноконфесійних громад Одеси у становлення та трансформацію архітектурного обличчя міста¹.

Окремі дослідження присвячені монументальним місцям пам'яті в Одесі², а також візуальним дослідженням культурно-символічного міського простору³. Звичайно, існує низка праць з історії етноконфесійних громад Одеси, зокрема єврейської, болгарської, грецької тощо. Дослідженню культурного ландшафту Одеси, враховуючи мультикультурний характер міста, присвячена праця «Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine» Тані Річардсон⁴.

Отже, враховуючи зазначену історіографічну ситуацію, дослідження історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста на сучасному етапі є доволі актуальним. Насамперед, у межах роботи спробуємо заповнити певні прогалини та розглянути основні складники історико-культурного ландшафту Одеси в контексті поліетнічного розвитку цього міста.

Джерельна база дослідження. Джерела, які були використані у даній роботі, можна поділити на кілька групи: 1) статистичні дані; 2) періодична преса; 3) міські путівники; 4) візуальні джерела. До першою групи джерел належать статистичні дані щодо чисельності та національного складу населення Одеси. Під час дослідження було використано як дані поточної статистики, так і переписів населення, зокрема Всеукраїнського перепису населення 2001 р. До другої групи належати матеріали періодичних

¹ Див., наприклад: Тимофієнко В. І. Відродження Одеси. Архітектура повоєнного десятиріччя. Київ: Музична Україна, 2006. 484 с.; Брами Одеси: каталог / Упоряд. О. М. Луговий; ред. Л. Л. Сауленко. Одеса: ФОП «Фрідман О. С.», 2010. 338 с.; Odessa Baiconies: каталог / Рук. авт. кол. О. М. Луговой; вст. ст. А. В. Дорошенко; пер. з англ. І. Хвиля, Grinshpan Liydmila; фото А. Фрідман. Одеса: ФЛП «А. С. Фрідман», 2012. XII, 249 с.

² Див., наприклад: Odessa new monuments, memorial plaques and buildings : альбом / Авт. текст. О. Губарь; фото І. А. Череватенко. Одеса: Оптимум, 2004. 136 с.

³ Див., наприклад: Одеса: фотоальбом / Упоряд. та авт. фотозйомка Є. А. Дерлеменко, В. Б. Концевич. Київ: Спалах, 1994. 240 с.; Одеса: фотоальбом-путівник / Упор. А. Вознюк, І. Поляков; фото І. Поляков. Одеса: Астропринт: Альфа, 2002. 116 с.

⁴ Richardson, T. Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine. University of Toronto Press, 2008. 280 p.

інтернет-видань, присвячених Одесі. До третьої групи джерел належать сучасні путівники по місту, які репрезентують специфіку історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста¹. До четвертої групи джерел належать фотографії, які ілюструють різноманітні складники історико-культурного ландшафту Одеси, наприклад, архітектуру, муніципальну символіку, святкові традиції тощо.

Апробація отриманих результатів. Основні положення бакалаврської роботи було викладено у формі доповіді на засіданні наукового студентського гуртка кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (23 березня 2023 р., онлайн).

Структура дипломної роботи обумовлена метою та поставленими завданнями. Складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

¹ Див., наприклад: Бабіч О. В. Путівник по Одесі. Худож.-оформ. Л. П. Вировець. Харків: Фоліо, 2017. 135 с.; Тинка Б. Путівник по Одесі / Пер. с пол. Є. Тарнавський; Худож.-оформ. О. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2019. 140 с.; City guide of Jewish Odessa = Путівник по єврейській Одесі / Пер. з укр. Е. Karakina, А. Misyuk, А. Rozenboym, М. Rashkovetsky; Ed. I. Naydis; Transl. by М. Sapritsky; Худож. оформл. S. Kovalenko; Photos by V. Nuzhny, S. Zhukov, S. Kovalenko. Odessa: VMV, 2012. 82 р.

РОЗДІЛ 1. ОДЕСА ЯК ПОЛІЕТНІЧНЕ МІСТО

Інформація щодо чисельності, складу, розміщення населення має важливе економічне, політичне та наукове значення. Варто відзначити, що головним джерелом інформації щодо чисельності населення та особливостей його територіального розселення є результати загальних переписів населення та дані поточної статистики. Чисельність населення в міжпереписний період визначається на підставі даних останнього перепису з урахуванням подальших змін природного та механічного рухів населення. Згідно першого перепису населення 1797 р. в Одесі мешкало 3455 осіб. До 1859 р. населення Одеси становило вже 111 тис. осіб, тобто зросло порівняно з переписним роком більше ніж у 32 рази¹. Згідно Перепису населення Російської імперії 1897 р. в Одесі мешкало 403 815 осіб, місто було найбільшим в межах сучасної України². На початку ХХ ст. спостерігалось різке зменшення чисельності населення міста, насамперед, внаслідок Першої світової війни та Громадянської війни. У 1910 р. населення міста становило 506 тис. осіб, а вже 1920 р. – 317 тис. осіб. Зменшення населення було пов'язано з відтоком кваліфікованих кадрів у Москву, Петроград (нині м. Санкт-Петербург), на Урал та в інші регіони СРСР, в яких спостерігався прискорений промисловий розвиток. Втім, уже в 1939 р. в Одесі мешкало понад 600 тис. осіб³. Згідно Всесоюзних переписів населення, які були проведені після Другої світової війни, кількість мешканців Одеси коливалася від 667 тис. осіб у 1959 р. до 891 тис. осіб у 1970 р. Всесоюзний перепис населення 1979 р. засвідчив, що Одеса перетворилося на місто-

¹ Верменич Я.В. ОДЕСА // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Odesa_mst. Останній перегляд: 21.05.2022.

² Україна / Ukraina. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20120419105018/http://pop-stat.mashke.org/ukraine-cities.htm>. Останній перегляд: 21.10.2022.

³ Верменич Я.В. ОДЕСА // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Odesa_mst. Останній перегляд: 21.05.2022.

мільйонник з населенням трохи більше 1046 тис. осіб. Протягом подальшого десятиліття населення міста зростатиме до більше 1115, згідно Всесоюзного перепису населення 1989 р.¹. Протягом подальшого часу населення міста трохи скоротилося, зоча місто залишалося мільйонником. Головною причиною зменшення загальної чисельності населення протягом другого періоду стали кризові процеси в економіці протягом 1990-х – початку 2000-х рр. Згідно результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Одесі мешкало трохи більше 1029 тис. осіб². Сьогодні в місті мешкає більше мільйона осіб, про що свідчать дані поточної статистики³.

Характерною рисою населення Одеси був із самого початку поліетнічний його характер. У місті та навколо нього мешкали українців, росіяни, євреїв, болгар, греки, французи, італійці, німці, поляки, кримські татари, молдовани та ін. Слід відзначити, що національний склад населення формується в межах певної території як результат доволі тривалого історичного процесу. Вивчення національний склад населення займаються представники різних дисциплін, зокрема, історичні демографи, але також етнологи. Отже, слід навести кілька визначень, які стосується основних термінів цієї дисципліни та репрезентуються в переписах населення:

- **ЕТНІЧНА ГРУПА** – переселенська група вихідців із етносу за межами своєї етнічної території, має громадянство країни проживання, не займає домінуючого становища в суспільстві і виявляє взаємну солідарність з метою збереження свого етнічного обличчя.

¹ Населення Одеси. Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B8. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

³ ОДЕСА МІСТО-МІЛЬЙОННИК. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/odessa-sohranyaet-status-goroda-millionnika/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

- ЕТНОС – це стійка міжпоколінна природно та історично сформована на певній території людська спільнота, яка характеризується стійкими ознаками (ендогамією, внутрішньою компліментарністю, етнічною свідомістю й етнонімом) і вирізняється усталеними особливостями культури і поведінковими стереотипами.
- НАРОД – соціально-політичний та геополітичний термін, яким позначають громадян однієї країни незалежно від їх етнічної належності.
- НАРОДНІСТЬ – лексично похідний термін від поняття “народ”, народний – належний до певного народу.
- НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА – частина національної спільноти (нації) поза межами своєї етнічної чи державнополітичної території.
- НАЦІЯ – особливий стан розвитку етносу, пов’язаний з творенням державності, національно-державних символів, атрибутів, національної свідомості і культури¹.

Українська держава є багатонаціональною. Як відомо, на сучасному етапі національний склад населення країни відзначається значною перевагою чисельності українців. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. українці складали понад 77% усіх жителів України, а загалом на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей².

Слід зазначити, що за даними Всеукраїнського перепису 2001 р. Одеська область також є багатонаціональним регіоном. За національним складом населення вона вирізняється серед інших областей країни. В Одеській області проживають представники понад 100 національностей і народностей. Понад 37 % населення області становлять різноманітних

¹ Див.: Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. 624 с.

² Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

етнічних груп (не українці), хоча в цілому по Україні цей показник – 22,2%. Переважну більшість населення регіону становлять українців – 1542,3 тис. осіб (62,8 % всього населення). Також в області нараховується чимала кількість представників різноманітних національних меншин: 508,5 тис. росіян (20,7%), болгар – 150,7 тис. (6,1%), молдован – 123,8 тис. (5,0 %), гагаузів – 27,6 тис (1,1%), євреїв 13,3 тис (0,5%) та ін.¹.

Таблиця 1. Національний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.²

	Кількість (тис .осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	37541,7	77,8	72,7	100,3
росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
кримські татари	248,2	0,5	0	у 5,3 р.6
болгари	204,6	0,4	0,4	87,5
угорці	156,6	0,3	0,4	96
румуни	151	0,3	0,3	112
поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
вірмени	99,9	0,2	0,1	у 1,8 р.6
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
татари	73,3	0,2	0,2	84,4
цигани	47,6	0,1	0,1	99,3
азербайджанці	45,2	0,1	0	122,2
грузини	34,2	0,1	0	145,3
німці	33,3	0,1	0,1	88

¹ Там само.

² Там само.

гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
інші національності	177,1	0,4	0,4	83,9

Таблиця 2. Національний склад населення Одеської області за підсумками
Всеукраїнського перепису населення 2001 року¹

	Кількість тис. осіб	Кількість наявного населення, %		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	1542,3	62,8	54,6	107,6
росіяни	508,5	20,7	27,4	70,7
болгари	150,6	6,1	6,3	90,9
молдавани	123,7	5	5,5	85,6
гагаузи	27,6	1,1	1	100,9
євреї	13,3	0,5	2,6	19,4
білоруси	12,7	0,5	0,8	60,1
вірмени	7,4	0,3	0,2	142,9
цигани	4	0,2	0,1	104,3

Складна поліетнічна структура населення регіону має історичні витоки. Слід відзначити, що території Одеського регіону були заселені ще в первісні часи. У VI-II ст. тут мешкали іраномовні племена скіфів-хліборобів, які мігрували зі сходу. Свої поселення (Тіра, Ніконій та ін.) на узбережжі Чорного моря засновували грецькі колоністи, які прибували сюди у VI ст. Протягом I-III ст. територію північно-західного Причорномор'я завоювали римляни, на зміну яким прийшли готи, а в кінці IV ст. – гуни. Навала монголів перетворила Причорномор'я у безлюдний степ у XIII ст. Довгий час цими територіями кочували ногайців. А 1774 р. було укладено

¹ Там само.

Кайнарджійський мирний договір. Росія захопила території, які до цього часу належали туркам та нащадкам ординців. Нові території були швидко заселені українцями, росіянами, молдованами, греками, болгарами та іншими народами¹.

Своєю чергою процес формування населення Одеси має певні особливості, що вирізняють її з-поміж інших міст України. У селах розташованих поблизу Одеси (Великому Дальнику, Куяльнику, Нерубайському та ін.) вже наприкінці XVIII ст. існували козацькі поселення. Козаки були доволі заможними, займалися сільським господарством городництвом, рибальством, видобутком солі з лиманів, а також займалися торгівлею. У 1779 р. козаки отримали від турецького уряду дозвіл селитися на околицях Хаджибею. Пізніше за розпорядженням російського уряду до міста переселялися мешканці українських і російських губерній імперії. Російське населення міста сформувалося в основному з селян, ремісників і купців. Частина переселенців становили колишні російські солдати і офіцери. Важливим чинником збільшення населення міста були селяни-утікачі. Крім того, російська влада вбачала необхідним заселити південноукраїнські землі іноземними колоністами. Згідно Указу Катерини II від 19 квітня 1795 р. їм було надано низку пільг, зокрема, право будівництва кам'яного житла, надавали кредити на потреби господарства, забезпечували свободу віросповідання, право на будівництво церков та звільнення від податків на 10 років. Іноземці відігравали роль провідних торговців і майстрів. Показово, що у 1799 р. з 208 одеських 126 купців прибули із за кордону².

¹ Алієва А. А. Національний склад населення одеського регіону = The national composition of the population of the Odessa region : дипломна робота бакалавра / Наук. кер. А. М. Шашеро. Одеса, 2018. 72 с.

² Діанова Н. Особливості формування населення Одеси (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Чорноморська минувшина. № 2. 2019. С. 50-62.

У період Російської імперії Одеса мала поліетнічний склад населення. Російське населення було найбільшою етнічною групою на той час. Вони були переважно залучені до адміністрації, торгівлі та промисловості міста. Православна церква була важливою установою у місті, і відігравала значну роль у релігійному та культурному житті російської громади. Українське населення в основному було залучене до сільського господарства та мешкало в основному в навколишній сільській місцевості. Єврейське населення також було значною етнічною групою, переважно займалося торгівлею та медициною. Єврейська громада мала багате культурне та релігійне життя, з синагогами, школами та іншими установами. Місто стало центром єврейського національно-визвольного руху, завдяки міграційним процесам євреї з Німеччини та Галичини поширили задум Гаскала (просвітництво від сехель — здоровий глузд). Гаскала – рух, що зародився у єврейському середовищі в Європі у другій половині XVIII ст. і надав поштовх розвитку іврити, світської науки та історії єврейського народу. У 1821 та 1859 рр. містом пройшли єврейські погроми, які посприяли поширенню палестинофільських, а згодом і сіоністських настроїв, у середовищі єврейського населення. Також слід відзначити, що в Одесі знаходилися єврейські організації, такі як Білу і Ховевей Ціон, також існувала легітимна в Російській імперії монолітна сіоністська організація. У 1905 р., в місті були створені Союз для досягнення рівноправності єврейського населення в Росії¹.

Помітне місце в Одесі також займали грецька, болгарська, італійська, німецька, французька, турецька, албанська, вірменська та інші громади. Наприклад, місто стало центром національно-визвольної боротьби грецького народу. Тут 1814 р. було засновано грецьку таємну революційно-патріотичну організацію «Філікі Етерія» (з грец. «Товариство друзів»).

¹ Одеса. Режим доступу: <https://eleven.co.il/diaspora/communities/13047/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

Організацію було створено Ніколасом Скуфасом, Афанасіосом Цакаловим і Еммануїлом Ксанфосом. 1821 р. члени організації очолили національно-визвольну боротьбу грецького народу, яка призвела до відновлення незалежності Греції¹.

Отже, протягом кінця XVIII–XIX ст. етнічна структура населення міста характеризувалася значною різноманітністю. Одеса була містом, де мешкали різні етнічні групи, кожна зі своїми унікальними культурними та релігійними традиціями та інститутами. Ця різноманітність сприяла багатому культурному ландшафту міста та допомогла сформувати його унікальну ідентичність. У XIX ст. місто було привілейоване статусом порто-франко (1817 р.), цей статус надавав гарантію безмитної торгівлі та зберігання іноземного товару. Внаслідок цього в місті відбувався стрімкий розвиток торгівлі, Одеса перетворилася на один із найбільших портових міст Російської імперії.

Визначити біль-менш точно чисельність представників різних етнічних груп в Одесі протягом кінця XVIII–XIX ст. Наприклад, Н. Діанова використала метод етноконфесійного моделювання для визначення питомої ваги деяких етносів серед християнського населення Одеси. За підрахунками дослідниці, українці становили 31,7 % від загальної чисельності населення міста, росіяни – 20 %, греки – також 20 %, переселенці з європейських країн – 16,5 %². Згідно Перепису населення Російської імперії 1897 р. мовний склад населення Одеси був наступним: 49,1 % російська, 30,8 % єврейська, 9,4 % українська, 4,3 % польська, 0,1 %

¹ Музей «Філікі Етерія». Філія Грецького Фонду Культури. Режим доступу: http://hfcodessa.org/uk/музей-2/#muz_uk. Останній перегляд: 21.10.2022; Музей «Філікі Етерія». Музейний портал. Режим доступу: https://museum-portal.com/ua/muzeyi/156_muzey--filiki-eteriya-. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Діанова Н. Особливості формування населення Одеси (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Чорноморська минувшина. № 2. 2019. С. 61.

румунська, 2,5 % німецька, 1,3 % грецька, 0,4 % татарська, 0,3 % вірменська, 0,3 % білоруська, 0,3 % французька¹.

Протягом радянського часу, згідно Всесоюзних переписів, населення Одеси залишалося поліетнічним. У структурі населення міста помітною була тенденція до зростання частки українців та росіян, а також скорочення частки представників інших етнічних груп. Крім того, слід враховувати, що радянський уряд просував політику советизації, яка була спрямована на створення однорідного радянського суспільства шляхом придушення етнічних та культурних відмінностей. Ця політика зробила значний вплив на етнічний склад Одеси та на культурні та релігійні установи міста. Крім того, радянський уряд просував політику атеїзму, що призвело до придушення релігійних практик та установ у місті. Багато релігійних будівель і установ, включаючи церкви, синагоги та мечеті, були закриті або перепрофільовані для інших цілей. Ця політика була спрямована на створення світського суспільства, але вона також призвела до певної втрати культурної та релігійної різноманітності в місті².

Після здобуття незалежності України, Одеса залишилася поліетнічним та етноконтактним містом. Відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 р., що є єдиним офіційним джерелом інформації щодо національного складу населення, співвідношення національного складу населення Одеси є наступним: переважну більшість (61,7%) становлять українці, значно менше – росіяни (29%), далі – болгари (1,32%), євреї (1,23%) та представник інших національностей³. Слід відзначити, що від 2001 р., тобто часу проведення перепису, національний склад населення

¹ МОВНИЙ СКЛАД МІСТ 1897. Режим доступу: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/language-cities-1897>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² 70 років від дня смерті Сталіна: як жила Одеса у ранньому СРСР. Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/70-rokiv-vid-dnja-smerti-stalina-jak-zhila-odesa-u-rannomu-srsr>. Останній перегляд: 21.10.2022.

³ ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ОДЕСА В ЦИФРАХ. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

міста зазнав чималих змін, зокрема, в результаті міграції, асиміляції та змін у державній політиці. Також важливо пам'ятати, що етнічний склад Одеси, як і в будь-якому іншому місті, залежить від політичних та історичних чинників. Наприклад, місто має довгу історію багатоетнічності та мультикультуралізму, з різними етнічними групами, що оселилися в цьому районі протягом усієї історії міста. Одеса як промисловий центр та портове місто притягувала чималу кількість робітників різного етнічного походження. Втім, незважаючи на офіційну інформацію, що в Одесі проживає більше 130 національностей та народностей¹, очевидно є тенденція до зменшення етнічної різноманітності населення міста.

Таблиця 3. Національний склад населення Одеси за підсумками
Всеукраїнського перепису населення 2001 року²

	тис. осіб	%
українці	622935	61,7%
росіяни	291908	29%
болгари	13331	1,32%
євреї	12380	1,23%
молдовани	7606	0,75%
білоруси	6401	0,63%
вірмени	4374	0,43%
поляки	2058	0,2%
грузини	1948	0,19%
азербайджанці	1865	0,18%
татари	450	0,14%
гагаузи	1399	0, 14%
араби	1066	0,11 %

¹ ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ПРО МІСТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/about/>.
http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.10.2022.

² ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ОДЕСА В ЦИФРАХ. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/>.
Останній перегляд: 21.10.2022.

німці	943	0,09%
греки	894	0,09%
цигани	842	0,08%
китайці	380	0,04%
узбеки	353	0,03%
народи Індії та Пакистану	339	0,03%
в'єтнамці -	338	0,03%
інші	37488	3,7%

Етномовний склад населення Одеси, згідно даних Всеукраїнського перепису 2001 р., засвідчив збільшення носіїв української рідної мови (порівняно з радянським часом), яка, проте, посіла лише друге місце, після російської. Загалом українську мову вважали рідною 30,41 % від загальної чисельності мешканців міста, російську – 64,75 %, білоруську – 0,09 %, болгарську – 0,36 %, вірменську – 0,18 %, гагаузьку – 0,05 %, молдовську – 0,25 %, німецьку – 0,01 %, польську – 0,01 %, циганську – 0,04 %, румунську – 0,01 %, єврейську – 0,04 %, грецьку – 0,01 %¹.

Загалом, одеська мультикультурність являє собою не просто наявність різноманітних мовно-релігійних анклавів всередині міста, але також передбачає існування особливого типу суспільних відносин заснованих на принципах толерантності та міжкультурного діалогу.

Важливим показником поліетнічності міста є наявність різноманітних національно-культурних товариств. Як відомо, незважаючи на поліцейський нагляд і тотальний контроль, законодавство Російської імперії дозволяло створювати громадські, зокрема національні, товариства. Вони перебували у віданні міністерства внутрішніх справ, мали право купувати чи продавати нерухомість. Серед національних товариств, які існували в

¹ Одеса. Режим доступу: <https://vue.gov.ua/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0>. Останній перегляд: 21.10.2022.

Одесі в XIX – на початку XX ст., слід згадати грецьке таємне товариство «Філікі Етерія», Грецьке громадське зібрання «Анагеннісі», Італійське благодійне товариство, Вірменське благодійне товариство, Одеське вірменське жіноче благодійне товариство, Німецьке благодійне товариство, Південноросійське німецьке товариство, Одеський німецький клуб, Товариство взаємодопомоги німців-католиків у Росії, Французьке благодійне товариство, Одеське естонське товариство, Сербське благодійне товариство при генеральному консульстві Сербії в Одесі, Польський дім в Одесі, Одеське відділення Товариства рівноправності польських жінок, Польське товариство споживачів «Збереження», Українське товариство «Просвіта», Українське товариство споживачів, Одеське відділення Галицько-руського благодійного товариства у Санкт-Петербурзі, Українське музично-драматичне товариство «Кобзар», Товариство «Україна», Одеський український літературно-артистичний клуб, Одеський український клуб, Одеське відділення Спілки російського народу, Товариство допомоги нужденним трудівникам-євреям Одеси, Одеське позичково-благодійне єврейське товариство «Гмілус-Хесед», Товариство трудової допомоги нужденним євреям Одеси, Благодійне товариство пам'яті Соломона Пилиповича Пуріца та інші¹.

Протягом радянського часу зазначені національні товариства припинили своє існування. Відродження національно-культурних товариств розпочалося наприкінці 1980-х рр. Громадські добровільні об'єднання створювалися, насамперед, для задоволення культурно-освітніх, мовних, релігійних та інформаційних потреб представників етнонаціональних спільнот України. За радянських часів такі товариства умовно розподілялися на ті, що отримали офіційний статус і перебували під

¹ Білоусова Л. Г. Національні товариства в Одесі в XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 46-63.

контролем компартійних структур, та ті, що засновувалися в якості альтернативних національно-культурних об'єднань, на чолі яких ставали демократичні лідери. Переважна більшість національно-культурних товариств засновувалася у великих поліетнічних містах України, зокрема Одесі. Наприкінці існування СРСР в Україні існувало близько 150 таких організацій. Протягом 2010–2014 рр. їх загальна чисельність в Україні перевищувала 2600 товариств, а в Одеській області – становила майже 200. Власне в Одесі, станом на 1 січня 2021 р., налічувалося 80 національно-культурних товариств¹. Протягом 1990–2000-х рр. пошук механізмів взаємодії між національно-культурними товариствами і державними інституціями призвів до створення асоціацій етнонаціональних спільнот при обласних державних адміністраціях. У 1994 р. у складі Одеської облдержадміністрації була створена Комісія по міжнаціональному та етнонаціональному відродженню, а 1999 р. – Рада представників національно-культурних товариств Одеської області при управлінні у справах національностей та міграцій Одеської обласної державної адміністрації. Слід відзначити, що до її складу на той час увійшло 21 національно-культурне товариство². Пізніше такі координаційні органи виникли при міських радах. У 2006 р. в Одесі було створено координаційну Раду представників етнонаціональних товариств³. До її складу увійшли 15 національно-культурних товариств, згодом їх стало 30. Також на сучасному етапі існують незалежні громадські організації, що об'єднують різноманітні національно-культурні товариства. Наприклад, у 2005 р. в Асоціацію

¹ Громадські організація національних спільнот Одещини. Режим доступу:

<https://national.od.ua/dovidnyk/hromadski-orhanizatsii-natsionalnykh-spilnot-odeshchyny>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Барановська Н.П. Національно-культурні товариства України у життєвому просторі держави // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991-2010 роки): зб. наук. ст. / Г. В. Касьянов, Н. П. Барановська, С. С. Падалка та ін. Київ, 2012. С. 72-73.

³ Рішення Одеської міської ради №5942-V від 13.07.2010р. «Про затвердження Міської програми підтримки діяльності національно-культурних товариств міста Одеси на 2010 рік». Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/28694/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

національно-культурних і культосвітніх об'єднань Одеської області та Одеську обласну федерацію національних меншин були об'єднані 88 національно-культурних товариств¹.

Щоби покращити співпрацю місцевих органів влади та національно-культурних товариств створюються комунікаційні платформи національних спільнот у вигляді окремих вебсайтів. Наприклад, у 2020 р. розпочав роботу сайт «Багатонаціональна Одещина», створений в межах проєкту офісу Ради Європи в Україні «Захист національних меншин, включаючи ромів, та мови меншин в Україні». Крім того, національно-культурні товариства мають власні вебсайти та сторінки у соціальних мережах (Фейсбук, Телеграм, Інстаграм тощо). Метою таких вебресурсів є поширення для членів етнонаціональних спільнот різноманітної корисної інформації щодо соціальної діяльності, культурно-освітніх ініціатив тощо. Слід відзначити, що перші сайти товариств з'явилися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Серед національно-культурних товариств Одеси власні вебресурси мають Хабад Одеса, Ізраїльський культурний центр м. Одеса при Посольстві Держави Ізраїль в Україні, Одеська вірменська громада, Ромський жіночий фонд Чиріклі, Одеська філія Грецького фонду культури та інші.

Наприклад, на вебсайті Хабад Одеса зазначено, що «одеська єврейська громада «Хабад Шомрей Шабос» об'єднує євреїв Одеси та найближчих міст-супутників, допомагаючи їм жити справжнім єврейським життям. У нас є все, що потрібно євреям різного віку, одеситам та гостям міста...»². Своєю чергою на вебсайті Ізраїльського культурного центру м. Одеса при Посольстві Держави Ізраїль в Україні зазначені наступні завдання

¹ Посохов С. Історична легітимація як напрям діяльності національно-культурних товариств (на матеріалах великих міст південно-східної України) // IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL. № 2(21). 2022. С 53–84.

² Хабад Одеса. Режим доступу: <https://www.chabad.odessa.ua/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

товариства: популяризація культури Ізраїлю; надання правдивої та актуальної інформації про різні аспекти життя в Ізраїлі – його культуру, історію, традиції, економіку, політику, досягнення; забезпечення двостороннього зв'язку між Урядом Держави Ізраїль та єврейською діаспорою України тощо¹. Схожа інформація міститься на вебсайті Одеської вірменської громади. Наприклад, там зазначено, що товариство було створено з метою збереження вірменської самобутності й ідентичності, популяризації рідної мови, історії та культури². Ромський жіночий фонд Чиріклі також прагне до створення сприятливих умов для збереження історичних традицій та розвитку ромської культури, а також боротьби із расовою, етнічною та будь-якою іншою нетерпимістю та дискримінацією³. Насамкінець, на вебсайті Одеської філії Грецького фонд культури зазначено, що організація надає постійну підтримку різним навчальним, науковим, видавничим та іншим програмам, а також сприяє встановленню прямих контактів та культурних обмінів між організаціями України та Греції⁴.

Загалом національно-культурні товариства Одеси відіграють значну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини різних етнічних груп у місті заради стабільного розвитку та налагодження міжкультурного діалогу. Організації є своєрідними платформами для культурного обміну. Вони сприяють культурному взаєморозумінню та толерантності у місті. Крім того, ці товариства відіграють ключову роль у культурному та соціальному житті міста. Вони організовують фестивалі, виставки та концерти, щоби залучили широке коло глядачів та продемонстрували

¹ Ізраїльський культурний центр м. Одеса при Посольстві Держави Ізраїль в Україні. Режим доступу: <http://il4u.org.il/odessa/o-centre>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Одеська вірменська громада. Режим доступу: <https://arm.od.ua/uk/istoriya-gromadi/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

³ Ромський жіночий фонд Чиріклі. Режим доступу: <http://www.chirikli.com.ua/index.php/ua/pro-fond/item/3-zavdannia-fondu>. Останній перегляд: 21.10.2022.

⁴ Одеська філія Грецького фонду культури. Режим доступу: <http://hfcodessa.org/ru/%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4-2/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

культурне багатство міста. Національно-культурні товариства відіграють ключову роль у просуванні та збереженні культурної спадщини міста, а також утвердженні Одеси як культурного центру в регіоні. Вони допомагають створювати різноманітний культурний ландшафт міста.

Слід також відзначити, що в Одесі, практично одразу після будівництва порту, виникли офіційні представництва різноманітних країн. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Російська імперія мала низку генеральних консульств, розташованих у різних містах по всій імперії, включаючи Одесу. Ці представництва служили основними дипломатичними представниками імперії та відповідали за розвиток торговельних, культурних та політичних відносин між імперією та іншими країнами. Вони також відіграло важливу роль у сприянні культурному обміну між імперією та іншими країнами. Консульства організовували культурні заходи для зміцнення культурних зв'язків. Вони організовували прийоми офіційних делегацій та виступали в якості сполучної ланки між імперією та іншими країнами. Серед країн, які мали консульства в Одесі у часи Російської імперії слід назвати Німеччину, Австро-Угорщину, Італію, Туреччину, Францію, Великобританію, США, Бельгію, Іспанію, Грецію, Швецію, Норвегію, Данію, Японію, Китай, Персію, Єгипет та ін. Частина цих іноземних представництв продовжило працювати в роки Української народної Республіки. Іноземні представництва тісно співпрацювали з місцевими підприємствами та організаціями для сприяння торговим угодам та залучення іноземних інвестицій. У радянський час в Одесі вдалося зберегти лише частину іноземних представництв, зокрема Німецької Демократичної Республіки, Польської народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Болгарської Народної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунія, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія тощо. Слід враховувати, що в радянський час

консульства не грали тієї ж ролі, що раніше, оскільки СРСР мав власний погляд на провадження міжнародних відносин. Тому в основному іноземні представництва в Одесі були більш зосереджені на наданні допомоги громадянам своїх країн у цьому регіоні¹.

Одеса, як велике портове місто України, відіграє важливу роль у дипломатії країни та міжнародних відносинах. Місто є домівкою для консульств та дипломатичних місій, що представляють країни з усього світу. На початку російсько-української війни в Одесі нараховувалося 25 дипломатичних представництв іноземних держав (9 генеральних консульств та 10 почесних консульств):

- Місія ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні;
- Генеральне консульство Російської Федерації в м. Одеса;
- Генеральне консульство Республіки Болгарія в м. Одеса;
- Генеральне консульство Румунії в м. Одеса;
- Генеральне консульство Грецької Республіки в м. Одеса;
- Генеральне консульство Турецької Республіки в м. Одеса;
- Генеральне консульство Республіки Польща в м. Одеса;
- Генеральне консульство Китайської Народної Республіки в м. Одеса;
- Генеральне консульство Республіки Білорусь в м. Одеса;
- Генеральне консульство Республіки Вірменія в м. Одеса;
- Почесне консульство Південно-Африканської Республіки в м. Одеса;
- Почесне консульство Республіки Казахстан в м. Одеса;
- Почесне консульство Федеративної Республіки Німеччина в м. Одеса;
- Почесне консульство Сирійської Арабської Республіки в м. Одеса;
- Почесне консульство Республіки Кіпр в м. Одеса;

¹ Іноземні дипломатичні представництва в Одесі: історія та сучасність. Режим доступу: <https://usonline.com/inostrannye-diplomaticheskie-predstavitelstva-v-odesse-istoriya-i-sovremennost/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

- Почесне консульство Литовської Республіки в м. Одеса;
- Почесне консульство Словацької Республіки в м. Одеса;
- Почесне консульство Республіки Словенія в м. Одеса;
- Почесне консульство Австрії в м. Одеса;
- Консульство Республіки Молдова в м. Одеса;
- Консульство Грузії в м. Одеса;
- Консульське представництво Посольства Італійської Республіки в Україні в м. Одеса;
- Ізраїльський культурний центр в м. Одеса;
- Французький культурний центр в м. Одеса;
- Почесне консульство Латвійської Республіки в м. Одеса¹.

Загалом консульства в Одесі відіграють важливу роль у зміцненні економічних та культурних зв'язків різноманітних країн з Україною, наданні допомоги своїм громадянам у регіоні. Дипломатичні представництва іноземних держав в Одесі є важливим культурним мостом між цими країнами та Україною. Вони часто організовують культурні заходи та виставки для просування мистецтва, музики та літератури своїх країн, а також приймають делегації художників та науковців для подальшого зміцнення культурних зв'язків. На жаль, в умовах російсько-української війни низка країн закрили свої консульства або скоротили свою дипломатичну присутність в Одесі через складну ситуацію в Україні.

Дипломатичні представництва в Одесі відіграють ключову роль у розвитку торговельно-економічних відносин між Україною та іншими країнами світу, зокрема вони сприяють залученню іноземних інвестицій до

¹ Дипломатичні представництва іноземних держав у м. Одеса. Режим доступу: <https://oblrada.od.gov.ua/pro-oblasnu-radu/napryamky-diyalnosti/mizhnarodna-diyalnist-ta-prykordonne-spivrobitnytstvo/dyplomatychni-predstavnytstva-inozemnyh-derzhav-u-m-odesa/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

Одеської області, надають допомогу та підтримку місцевому бізнесу та підприємцям. Дипломатичні представництва тісно співпрацюють з місцевими організаціями та підприємствами з метою розвитку торгівлі та інвестування, а також підтримки своїх громадян, які проживають в Одесі та Одеській області.

Крім того, дипломатичні представництва є культурним містком між різними народами. Вони організовують в місті різноманітні культурні заходи. Зокрема, беруть участь у програмах культурного та освітнього обміну між країнами.

Отже, протягом всієї своєї історії Одеса була та залишається поліетнічним та етноконтактним містом. У місті мешкають представники десятків (за офіційними даними більше 130) народностей та національностей. Втім, протягом кількох останніх десятиліть помітною стала тенденція до втрати містом певної культурної та етнорелігійної різноманітності. Сьогодні в Одесі діють десятки національно-культурних товариств, спрямованих на задоволення культурно-освітніх, мовних, релігійних та інформаційних потреб представників етнонаціональних спільнот міста. Національно-культурні товариства відіграють вирішальну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини різних етнічних груп міста, а також є важливими громадськими центрами. Вони сприяють утвердженню в місті культурного взаєморозуміння та терпимості, диверсифікують культурний ландшафт міста. Безперечно, національно-культурні товариства є неодмінним складником культурного та суспільного життя міста. Крім того, в Одесі нараховувалося 25 дипломатичних представництв іноземних держав, серед яких є генеральні та почесні консульства. Слід відзначити тяглість історії дипломатичних представництв іноземних держав в Одесі, що працювали тут в імперський та радянський часи.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ ОДЕСИ

Розглянемо основні складники історико-культурного ландшафту Одеси, які спрямовані головним чином на репрезентацію культурно-символічного міського простору. Насамперед, слід почати з головного офіційного символу міста – герба / емблеми / лого Одеси. Сучасні дослідники наголошують на тому, що герби в Російській імперії були ідеологічним засобом політики царського уряду¹. Вони використовувалися скоріше в інтересах державної влади, а не для відображення принципів міського самоврядування. Історичний герб Одеси був символом його самобутності та культурної спадщини. Він репрезентував поширені уявлення про історію, культуру та людей міста, а також був важливим складником міської ідентичності міста.

Історичний герб Одеси було затверджено 22 квітня 1798 р. У верхній золотій частині геральдичного щита зображений двоголовий орел («павловського типу» з мальтійським хрестом на грудях), у нижній частині – срібний якір. Протягом подальшого часу мальтійські символи з герба були видалені. Герб відображав становище міста як великого порту та торгового центру, а також його роль як культурного та інтелектуального центру. Герб служив важливим символом ідентичності міста, і використовувався на офіційних документах та печатках. Пізніше за дорученням імператора існуючі міські герби було переглянуто. Відомий проєкт герба Одеси 1875 р. У червоному полі було зображено срібний якір з чотирма лапами і таким же кільцем. У золотому полі (зверху праворуч) містився двоголовий орел, увінчаний короною. Геральдичний щит французької форми було увінчано золотою короною, з п'ятьма зубцями, за щитом навхрест зображувалися два

¹ Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

золотих якорі, перевиті Олександрівською стрічкою. Кольори, що використовувалися в гербі, такі як синій та золотий, символізували зв'язок міста з морем, а також його процвітання та багатство. Оновлений проєкт герба не було затверджено¹.

Після 1917 р. міста в СРСР були позбавлені власних офіційних символів та емблем, замість яких використовувалася державна радянська символіка. Відродження міської символіки було пов'язано із «хрущовською відлигою». Нові міські символи та емблеми мали стати частиною радянської «монументальної пропаганди» та служити «справі комуністичного виховання». Вибір міських гербів здійснювався переважно шляхом проведення відкритих конкурсів та затверджувався на засіданнях міських рад. 1967 р. було затверджено емблему Одеси. Вона мала еkleктичний характер: на ній зображення панцерника «Потьомкін» та Золотої Зірки міста-героя поєднувалося з традиційним зображенням срібного якоря-кішки². Тобто за радянських часів головний міський символ був значно перероблений, слугував засобом ідеологічної пропаганди.

Сучасний герб Одеси зазнав кількох змін, що відображають зростання та еволюцію міста, але також історичні традиції. Сучасний герб відтворює історичний у своєму первісному дизайні. Це важливий символ міста. Водночас, затвердження нового герба Одеси виявилось більш тривалим і суперечливим процесом. Конкурс на створення нового герба міста було розпочато в 1992 р. Наступного року було затверджено варіант герба, на якому зображувався срібний якор-кішка та золота зірка міста-героя. 1994 р. мером міста було ініційовано новий конкурс на створення герба міста. Журі

¹ Одеський герб: як він змінився за 225 років. Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/odeskij-gerb-jak-vin-zminivsja-za-225-rokiv>. Останній перегляд: 21.10.2022.; Герб Одеси - минуле, сьогодні. Майбутнє? Режим доступу: [https://dumskaya.net/news/Gerb_Odessa_-_proshloe_nastoyashee_Budushee_\(-006283/](https://dumskaya.net/news/Gerb_Odessa_-_proshloe_nastoyashee_Budushee_(-006283/). Останній перегляд: 21.10.2022.

² Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

конкурсу не визначила переможця, але рекомендувала відновити історичний герб міста 1798 р. Зрештою, 1999 р. міська рада затвердила сучасний герб Одеси, на якому зображувався срібний якір-кішка на червоному тлі. 2010 р. була створена робоча група з доопрацювання герба та оголошено новий конкурс на кращий проект міського герба. 2011 р. було затверджено повний та малий герби міста без суттєвих змін¹.

Розглянемо композицію сучасного герба Одеси². У червленому заокругленому щиті міститься срібний якір з чотирма лапами. Щит укладений в золотий стилізований картуш і увінчаний золотою короною з трьома зубцями, під якою зображено п'ятикутну Золоту Зірку міста-героя. Кольори герба мають традиційну символіку: червоний – символ мужності та хоробрості, срібний – образ чистоти та вірності, золотий – сонячна енергія, багатство та сила. Основний символ герба – якір – фіксує головну віху в народженні міста-порту. Герб використовується на офіційних документах, печатках та інших офіційних матеріалах міста. Крім того, герб використовується на різних сувенірах та інших предметах, які користуються популярністю у туристів та гостей міста. Герб є важливим символом самобутності та спадщини міста, і він продовжує залишатися важливою частиною культури міста. Він також використовується на різних міських транспортних засобах, таких як автобуси та машини швидкої допомоги. Герб Одеси сьогодні є важливим символом самобутності, історії та культури міста і він продовжує залишатися важливою частиною культурної спадщини міста. Він є нагадуванням про багату історію міста та його зв'язок

¹ Рішення Одеської міської ради №3297-VI від 16.04.2013р. «Про затвердження Положення про символіку міста Одеси та символи Одеського міського голови». Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/city-symbols/>. Останній перегляд: 21.10.2022; Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

² ОДЕСА - МОЄ МІСТО. МІСЬКА СИМВОЛІКА. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/city-symbols/>. Останній перегляд: 21.10.2022

із морем, він продовжує залишатися важливим засобом конструювання та репрезентації міської ідентичності.

На сучасному етапі все більш затребуваною стає консолідуюча функція міських гербів. Крім того, поступово герби перетворюються на засіб цілеспрямованої та планомірної політики брендингу міст. Поряд із стилістично оновленими версіями історичних гербів все частіше використовуються сучасні логотипи¹. Туристичний логотип Одеси є символом ідентичності міста як туристичного спрямування та представляє багату культурну спадщину міста. Логотип використовується для просування міста як туристичного центру та демонструє його унікальність його культурного ландшафту. Туристичний логотип Одеси також з'явився за ініціативи міської влади в 2012 р.². Авторами логотипу та брендбуку міста стала російська Дизайнерська Студія Артемія Лебедева, яка запропонувала використовувати в якості основного елемента якір-кішку. Девізом бренду стала фраза «Я люблю Одесу»³. 2 вересня 2012 р. на День міста, на розі Пушкінської та Ланжеронівської вулиць, встановили бронзову скульптуру «Якір-серце». У 2017 р. стилізований логотип з'явився біля Приморської райадміністрації⁴. Туристичний логотип Одеси використовується на брошурах, плакатах та інших рекламних матеріалах, офіційному сайті міста, у соціальних мережах та інших цифрових платформах, на різних сувенірах та інших промо-матеріалах. Туристичний логотип є важливим символом, що нагадує про багату історію міста та його зв'язок із морем. Він візуально

¹ Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

² Розпорядження Одеського міського голови №807-01р від 15.09.2012р. Про використання туристичного логотипу м. Одеси. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ru/acts/mayor/44101/>. Останній перегляд: 21.10.2022

³ Посібник із використання елементів фірмового стилю міста Одеси. Складено у Студії Артемія Лебедева у 2012 році. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/images/File/CitySymbloics/Odessa-Guidelines-Screen.pdf>. Останній перегляд: 21.10.2022.

⁴ ОДЕСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ СИМВОЛ «ЯКІР-СЕРЦЕ» ВСТАНОВЛЕНО В РЕГЕНСБУРЗІ. ФОТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/news/224810>. Останній перегляд: 21.10.2022.

привабливий та легко впізнаваний, що дозволяє туристам та відвідувачам легко ідентифікувати місто.

Важливим символом міста, пов'язаним із гербом, є прапор та в деяких випадках штандарт міста. Центральною фігурою на прапорі та штандарті досліджуваних міст є їх герб. Серед інших важливих символів міста є гімн, виконанням якого супроводжуються різноманітні урочисті заходи. 2011 р. було затверджено гімн Одеси – радянська «Пісня про Одесу» з оперети «Біла акація»¹. Зокрема, гімн міста грають відомі одеські куранти, що розташовані в центрі міста, на Приморському бульварі. Куранти грають мелодію щогодини. Мелодія одеських курантів є елементом культурної спадщини міста, хоча мають сприйняття гімну викликає чимало дискусій.

Як відомо, процес конструювання історії міст часто стає предметом суперечок та має характер творення міфів. Зокрема, для Одеси характерним є протистояння різних наративів пам'яті. Для акторів політики пам'яті міф заснування міста є доволі важливим інструментом виправдання сучасних політичних інтенцій та легітимізації існуючих суспільно-політичних і соціокультурних процесів. Невипадково, питання щодо історії заснування Одеси актуалізується у зв'язку з певними суспільно-політичними перетвореннями, зокрема Єврореволюцією (2013–2014 рр.) та російсько-українською війною, починаючи з 2014 р. Міф про заснування міста постає в якості неодмінного чинника конструювання міської ідентичності. Існує кілька поширених версій заснування Одеси. Згідно традиційної версії місто було засноване 1794 р. як військово-морський та торговий порт. Інші версії пропонують шукати витоки міських поселень на місці сучасної Одеси в більш ранніх періодах історії, зокрема Античності. Слід відзначити, що традиційна версія походження міста доволі помітно репрезентована у

¹ Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

символічному просторі міста (зокрема, пам'ятники «Засновникам Одеси», скульптура «Одесса-мама», Пам'ятник Дюку де Рішельє тощо). Дискусії навколо історичних витоків Одеси загострилися після Єврореволюції, коли йшлося не стільки про культурну, але геополітичну належність міста. Питання щодо заснування Одеси призвело до певного протистояння між регіональною та міською владою. Власне 2015 р. регіональна влада підтримала ідею святкування 600-річчя Одеси, що мало продемонструвати козацькі корені міста. Натомість міська влада виступила на захист 1794 р.¹.

Розглянемо ці міфи заснування Одеси більш детально. Отже, одним із найстійкіших виявився міф про заснування міста Катериною II у 1794 р. Згідно з цим міфом, імператриця особисто обрала місце для міста та замовила його будівництво. Згідно рескрипту Катерини II 27 травня 1794 р. на місці поселення Хаджибей було засноване нове портове місто. 2 вересня цього ж року під керівництвом Й. де Рибаса було розпочато будівництво перших портових споруд. Ось чому 2 вересня 1794 р. і вважається днем народження Одеси. Однак цей міф не зовсім точний. Перед офіційним істориком Російської імперії, вочевидь, постало завдання «знайти» дату заснування Одеси як російського міста. Цієї датою могло стати 14 вересня (за старим стилем) 1789 р., коли відбувся штурм Хаджибея. Можна було обрати й дату указу 27 травня 1794 р., але обрали саме 2 вересня (22 серпня) 1794 р. На думку міських істориків саме тоді було розпочато роботи в одеському порту. Водночас, одеська корабельня існувала вже з 1793 р. Крім того, не зрозумілим у межах імперської версії заснування міста залишається «спадок» турецької хаджибеївської пристані, що тут існувала. Принагідно, слід згадати, що 2 вересня 1826 р. відбулася коронація Миколи I. Це, вочевидь, також вплинуло на утвердження 2 вересня 1794 р. як офіційної дати заснування міста. Питання, чи була Одеса заснована в 1794 р.,

¹ Там само.

залишається відкритим. Вперше назва «Одеса» згадується лише 1795 р. в указі про заснування Вознесенської губернії. У документі зазначалося, що до складу губернії входить «Одеса, татарами Хаджибей іменований». Тож, вочевидь, імператриця не заснувала Одесу, а лише перейменувала місто-фортецю, що існувала задовго до неї. Втім, спроби істориків відшукати юридичний документ, який засвідчував перейменування Хаджибея на Одесу, були марними¹.

Хоча Катерина II зіграла певну роль у розвитку міста, насправді, більш правильніше казати, що сучасне місто постало завдяки групі дворян і торговців, яким уряд Російської імперії надав дозвіл на розвиток міста. Крім того, як відомо, у другій половині XV ст. Північне Причорномор'я стало частиною Оттоманської імперії. Щоби закріпитися на Чорноморському побережжі, турки звели низку фортець. Єні Дунья (Новий Світ) – одна з них. Вона постала в 1764 р. біля поселення Хаджибей на березі Хаджибейської (Одеської) затоки. На момент свого «заснування» Одеса мала назву Хаджибей. Проте тривалий час історія міста XV – кінця XVIII ст. називалася лише його «передісторією». Пошуки дати заснування Одеси тривали протягом XIX ст. та XX ст., зокрема серед дослідників, які намагалися віднайти відповідь на це питання слід згадати В. Яковлева, В. Надлера, О. Маркевича та інші. Сьогодні завдяки дослідженню нових архівних документів та залученню нових історичних джерел імперська версія заснування Одеси виглядає все менш переконливою. У 2010 р. в місті навіть було засновано громадську організацію «Одесі – 600+», до якої увійшли історики, краєзнавці, юристи, представники громадських об'єднань і творчих спілок. Метою організації стало гідне вшанування науково

¹ Див: Довгополова О. 600-річчя Одеси та європейський проект України. Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1455-oksana-dovhopolova-600-richchia-odesy-ta-ievropeiskyi-proekt-ukrainy>. Останній перегляд: 21.10.2022.; Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін.; наук. ред Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. С. 50-52.

обґрунтованої історичної спадщини Одеси, пробудження історичної свідомості громадян. Вчені та громадськість не одноразово пропонували місцевій владі усунути непорозуміння щодо дати заснування міста¹.

Переходячи до аналізу міського простору як складника історико-культурного ландшафту Одеси, насамперед, слід відзначити, що архітектура міста була та залишається найбільш впізнаваною особливістю Одеси. Втім, визначальною рисою культурного ландшафту Одеси є наявність порту. Як відомо, одеський порт є одним із найбільш жвавих портів у Чорному морі та відіграє важливу роль в економіці міста. Це головний порт для міжнародної торгівлі країни та є великим транспортним вузлом для вантажів та пасажирів. Порт був заснований в 1794 р. і з тих пір безперервно функціонує. За ці роки він зазнав кількох реконструкцій та розширень, і сьогодні це сучасний інфраструктурний об'єкт. Порт має кілька терміналів, які обробляють різні види вантажів, включаючи генеральні, контейнерні та навалювальні вантажі. У порту також є пасажирський термінал, який обслуговує круїзні судна та пороми. Порт сполучає Одесу з іншими портами навколо Чорного моря, а також з портами Європи та Азії. Порт також є великим центром транзиту вантажів між Азією та Європою. Він є важливим центром нафтогазової промисловості, з кількома нафтовими терміналами та терміналом природного газу. Тут розташовується кілька верфей та ремонтних підприємств. Крім того, одеський порт є визначним символом міста².

Одеса є одним із найбільших в Україні міст за кількістю об'єктів нерухомої культурної спадщини. Загалом тут нараховується понад 1 тис. пам'яток, що мають статус об'єктів національної та місцевої культурної спадщини. Зокрема, до переліку пам'яток культурної спадщини

¹ Там само.

² ОДЕСЬКИЙ ПОРТ: ЯК ПОЧИНАЛАСЯ ЛЕГЕНДА. Режим доступу: <https://metinvest.media/ua/page/odesskiy-port--kak-nachinalas-legenda>. Останній перегляд: 21.10.2022.

національного значення Одеси, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, належить 9 об'єктів.

Таблиця 4. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Одеси, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України¹

Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки
Будівля Грецької церкви Святої Трійці	1808 рік, 1900—1908 роки	вул. Катерининська, 55	пам'ятка архітектури, історії
Будинок, де містився центр таємного грецького товариства "Філікі Етерія"	кінець XVIII - початок XIX століття	пров. Красний, 18	пам'ятка історії
Могила художника К. К. Костанді	1921 рік	Люстдорфська дорога, 6, друге християнське кладовище, ділянка 22	пам'ятка історії
Пам'ятник генерал-губернатору Новоросійського краю А. Е. Ришельє	1826 рік	Приморський бульвар	пам'ятка монументального мистецтва
Пам'ятник поету О. С. Пушкіну	1888 рік	Приморський бульвар	пам'ятка монументального мистецтва

¹ Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Одеси, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Режим доступу: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Nacional_znachenia/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB.pdf. Останній перегляд: 21.10.2022.

Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки
Будинок прибутковий Лерхе	1823—1826 роки	бульв. Приморський, 5	пам'ятка архітектури, історії
Палац (об'єм фасадної будівлі)	1829-1830 роки, середина XIX століття, 1949-1953 роки	Приморський бульвар, 9, літер "А"	пам'ятка архітектури
Пам'ятник генерал-фельдмаршалу, генерал-губернатору Новоросійського краю і Бессарабії князю М. С. Воронцову	1863 рік	Соборна площа	пам'ятка монументального мистецтва
Пам'ятник офтальмологу В. П. Філатову	1967 рік	Французький бульвар	пам'ятка монументального мистецтва

Загалом, Одеса має унікальний та різноманітний архітектурний ландшафт, який відображає його багату історію та культурні впливи. Центр міста характеризується своїми широкими бульварами, грандіозними будинками XIX ст. та знаменитими локаціями. У місті багато специфічних з архітектурного погляду районів (наприклад, Молдаванка та 7-й кілометр). Слід відзначити, що в історичному центрі Одеси можна віднайти чимало культових споруд (наприклад, чудовими зразами культових споруд міста є Свято-Успенський собор, Свято-Троїцький собор, Костел святого Петра апостола, Синагога Ор Самеах, Синагога Бейт Хабад тощо).

Важливий вплив на формування архітектурного обличчя Одеси мав європейський класицизм. Хоча загалом особливістю архітектурної мови міста можна вважати еклектичність архітектурних стилів. В архітектурному просторі міста можна побачити різні стилістичні та композиційні рішення (від віденського бароко Одеського національного академічного театру опери та балету до класицизму Одеського національного художнього музею)¹.

Місто також має значну кількість будівель у стилі модерн, які були побудовані наприкінці XIX та на початку XX ст. Ці будівлі характеризуються декоративними фасадами, вигнутими лініями та органічними формами. Одним із найвідоміших прикладів цього стилю є будівля Пасажу, будівництво якого було завершено в 1901 р. У радянські часи сталінська архітектура стала домінуючим стилем в Одесі. Цей стиль характеризується своєю монументальністю, симетричним дизайном та суворою естетикою. У місті є кілька прикладів сталінської архітектури, зокрема, будівля Одеської обласної ради. Звичайно, слід також згадати одеський фунікулер, який з'єднує центр міста з приморською зоною, або вулицю Дерибасівську – одну з найвідоміших і знакових вулиць міста Одеса, або Воронцовський палац, побудований на початку XIX ст. Загалом, поєднання різних архітектурних стилів є важливою складовою культурного ландшафту міста. Протягом останнього часу в Одесі спостерігається посилення інтересу до міської архітектурної спадщини, зокрема, було реалізовано кілька проєктів з реставрації та збереження історичних будівель. Це допомогло вдихнути нове життя у старі райони міста.

Отже, архітектура є безцінним надбанням Одеси, що відображає її історію та багатогранну культуру міста. Важливо наголосити, що у

¹ Одеса в ЮНЕСКО: чому статус всесвітньої спадщини — це відповідальність, а не подарунок, і до чого тут пам'ятник Катерині. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/10/21/533004_odesa_yunesko_chomu_status.html. Останній перегляд: 21.10.2022.

створенні неповторної архітектури міста брали участь представники десятків національностей. Сьогодні культурна спадщина міста потерпає внаслідок російської військової агресії проти України. Порятунком та збереження архітектурної спадщини як складника культурного ландшафту міста перетворилося на одне з найбільш важливих завдань. Наприклад, найбільш важливі пам'ятники в місті були обкладені мішками з піском та захисними конструкціями¹.

Архітектурна спадщина Одеси належить не лише Україні, а всьому цивілізованому світу. 25 січня 2023 р. історичний центр Одеси було внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зокрема, цей процес було ініційовано Президентом України Володимиром Зеленським, міністром культури та інформаційної політики Олександром Ткаченко та Одеською міською радою. Центр міста номінували на внесення до списку ще у 2009 р., та навколо цього було чимало дискусій. Наразі його визначили таким, що є під загрозою. Це рішення є надзвичайно важливим, оскільки підкреслює видатну цінність архітектурного обличчя міста. Одеса фактично знаходиться під так званим «блакитним щитом» міжнародного захисту. ЮНЕСКО надало охоронні гарантії містку, пов'язані зі збереженням його унікальної самобутності².

Розглянемо більш детально окремі приклади архітектурної спадщини Одеси. Наприклад, Потьомкінські сходи (Приморські сходи) є одним із знакових символів міста. Сходи поєднують історичний центр міста з портом і вважаються однією з головних архітектурних пам'яток Одеси. Сходи названо на честь броненосця «Потьомкін» (до 1955 р. вони мали назву Бульварні сходи, Рішельєвські сходи, Гігантські сходи) і показано у

¹ Див.: Рачков, Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 62, 2022, с. 12-48.

² ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ПРО МІСТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/about/>.
http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.10.2022.

знаменитому фільмі С. Ейзенштейна «Броненосець Потьомкін» (1925 р.). Потьомкінські сходи складаються з 192 сходинок (спочатку їх було 200) і поділені на два прольоти, з посадкою між ними. Сходи ведуть вниз у порт і дозволяють побачити чудовий краєвид на Чорне море. Невипадково, вони є популярним місцем для туристів, щоби сфотографуватися та помилуватися пам'ятками міста. Сходи були побудовані в 1837–1841 рр. італійським архітектором Ф. Боффо за наказом губернатора Новоросії князя М. Воронцова. Будівництво сходів було завершено у 1841 р. та було відзначено урочистою церемонією відкриття. Потьомкінські сходи є популярним місцем не лише для туристів, але також для місцевих жителів. Вони часто використовуються як місце зустрічі та слугують локацією для вуличних артистів та продавців, а також спортсменів, як часто тут тренуються. Безперечно, Потьомкінські сходи є символом історії та культури Одеси, важливою складником культурного ландшафту міста¹.

З Потьомкінськими сходами пов'язаний Приморський бульвар в Одесі, який є відомою набережною, розташованою вздовж узбережжя Чорного моря. На Приморському бульварі розташовується ансамбль пам'яток архітектури. Це одне з найпопулярніших туристичних місць в Одесі, яке відоме своєю мальовничою красою та історичними пам'ятками. Приморський бульвар пов'язуючи забудову історичного центру Одеси з Чорним морем, тому можна казати, що бульвар формує парадний морський фасад міста. З північно-західної сторони бульвару знаходиться Воронцовський палац, а південно-східної сторони – Будинки біржі. У центральній частині бульвару знаходиться низка відомих пам'яток архітектури: будівлями Присутствених місць, пам'ятником першому градоначальнику А.-Е. де Рішельє, будинку Завадовського тощо. До складу

¹ ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО ПОТЬОМКІНСЬКІ СХОДИ В ОДЕСІ. Режим доступу: <https://odessa-future.com.ua/uk/articles/3212-cikavi-fakti-pro-potomkinski-skhodi-v-odesi>. Останній перегляд: 21.10.2022.

ансамблю бульвару належать також палац Шидловського, готель «Лондонський» та інші житлові будинки. Від площі, де перебуває пам'ятник А.-Е. де Рішельє, до порту та моря ведуть вже згадувані Приморські сходи. Приморський бульвар є популярним місцем для проведення подій і фестивалів протягом усього року, включаючи знаменитий Одеський міжнародний кінофестиваль, Одеський джазовий фестиваль, а також різноманітні культурні та спортивні заходи. Неподалік від Приморського бульвару розташовано кілька музеїв, зокрема Одеський археологічний музей, Музей західного та східного мистецтва та Одеський історико-краєзнавчий музей. Враховуючи мальовничу красу, багату культурну спадщину та різноманітні заходи, Приморський бульвар в Одесі, безперечно, можна вважати чи не найголовнішим складником історико-культурного ландшафту міста¹.

Неподалік від сходів знаходиться одеський фунікулер, що з'єднує центр міста з приморською зоною. Фунікулер був відкритий в 1902 р. та має протяжністю 130 м. Він вважається одним із найстаріших фунікулерів Європи. Фунікулер складається з двох вагонів, які рухаються паралельними коліями. Вагони з'єднані тросом, і один вагон піднімається по коліях, а інший спускається. Подорож займає близько 2 хвилин. Фунікулер вважається важливою пам'яткою Одеси. Одеський фунікулер є важливою частиною спадщини та культури міста².

На Приморському бульварі знаходиться також визначна пам'ятка архітектури – Воронцовський палац. Він був побудований для російського князя генерал-губернатора М. Воронцова на початку XIX ст. за проєктом

¹ Приморський бульвар в Одесі. Режим доступу:

https://vue.gov.ua/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B0%D1%80_%D0%B2_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%96. Останній перегляд: 21.10.2022.

² ОДЕСЬКИЙ ФУНІКУЛЕР: ІСТОРІЯ ЗНАМЕНИТОЇ ПІДВІСНОЇ ДОРОГИ. Режим доступу:

<https://odessa-future.com.ua/uk/odeskyj-funikuler-istoriya-znamenitoyi-pidvisnoyi-dorogy>. Останній перегляд: 21.10.2022.

архітектора Ф. Боффо в архітектурному стилі ампір. Палац оточує великий парк із садами, фонтанами та скульптурами. Протягом радянського часу він використовувався як урядова будівля. Сьогодні він відкритий для відвідування як музей і культурний центр, де представлені експонати, присвячені історії міста, роду Воронцових і самого палацу. Палац також використовується для проведення культурних заходів і концертів, а парк палацу є популярним місцем для прогулянок і відпочинку для місцевих жителів і туристів. Воронцовський палац вважається однією з найважливіших архітектурних пам'яток Одеси¹.

Серед інших важливим міських локацій, пов'язаних з приморським бульваром, слід назвати Думську площу (у різний час вона мала назву Біржова та Комуни). Вона є популярним місцем проведення різноманітних заходів. Площа оточена історичними будівлями та пам'ятниками. У 1834 р. на площі було споруджено будівлю купецької Біржі (звідси походить перша назва площі), зараз тут розміщуються Одеська міська рада. Архітектором будівлі був Ф. Боффо, який спроектував її в античному стилі у формі витягнутої букви «П». Обидва крила сполучаються між собою подвійною колонадою. У подальшому будівля зазнала реновацій, внутрішній дворик перетворився на вестибюль, залишився тільки зовнішній ряд колон. Над колонами встановлено скульптурну групу «День і Ніч» (дві жіночі фігури символізують хід часу), а також годинник. Годинник щоденно грає мелодію «Пісні про Одесу» І. Дунаєвського, про яку йшла мова вище. У нішах праворуч і ліворуч встановлені скульптури богинь родючості та Меркурія (як покровителя торгівлі). Вони були створені скульптором Л. Іоріні. Міська рада переїхала в будівлю наприкінці XIX ст., коли для біржовиків було

¹ Воронцовський палац в Одесі. Режим доступу:

https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%B2_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%96. Останній перегляд: 21.10.2022.

споруджено нову будівлю. Поруч з Думської площею починається вулиця Пушкінська. Навпроти будівлі Одеської міської ради встановлено бюст О. Пушкіна, який було урочисто відкрито в 1889 р. Серед визначних пам'яток, які знаходять на площі, на особливу увагу заслуговує повернена до моря трофейна гармата з англійського фрегату «Тигр» часів Кримської війни. Протягом радянського часу площа отримала нову назву – Комуни, а 1994 р. їй повернули історичну назву. Ансамбль площі становить важливу складову архітектурного обличчя Одеси, яку називають «Південною Пальмірою». Площа відіграє важливу роль як громадський простір міста¹.

Однією з найпопулярніших вулиць Одеси є пішохідна вулиця Дерибасівська, за якою закріпився туристичний статус «серця Одеси». Сьогодні вулиця є улюбленим місцем одеситів, де відбуваються День міста і фестиваль Гуморини. Крім того, щороку її відвідують тисячі туристів. Вулиця розташована у самому центрі міста і проходить паралельно узбережжю Чорного моря. Вулиця названа на честь Х. де Рібаса, засновника Одеси. Перша згадка про вулицю датується 1811 р., але у той час вона мала назву Гімназична (тут знаходилася єдина гімназія в місті, пізніше Рішельєвський ліцей). А 1812 р. вона отримала сучасну назву. Протягом радянського часу вулиця кілька разів змінювала свою назву: 1920 р. – вулиця Лассаля, 1938 р. – вулиця Чкалова. Під час румунської окупації вулиці повернули історичну назву. Дерибасівська є важливою і найбільш популярною вулицею Одеси. Вона відома своєю чарівною та мальовничою архітектурою з поєднанням стилів, включаючи неокласику, бароко та ренесанс. Вулиця вздовж історичних будівель, багато з яких перетворено на кафе, ресторани та магазини. Дерибасівська також славиться своєю жвавою атмосферою і завжди гамірною. Це популярне місце як для місцевих

¹ Думська площа. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=3197&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.

жителів, так і для туристів. На вулиці розташовано кілька відомих пам'яток, як-от Одеський театр опери та балету, Потьомкінські сходи та Міський сад. Вулиця відома своїм нічним життям, з численними барами, клубами та пабами, розташованими вздовж вулиці. Це популярне місце для людей, які хочуть весело провести час. Дерибасівська вважається головною і найважливішою вулицею Одеси, і це місце, яке обов'язково відвідують гості міста. Поряд з Дерибасівською вулицею розташований найстаріший міський сад Одеси, реконструйований протягом 2000-х рр.¹.

Одеські катакомби є наступним визначним об'єктом, що репрезентує культурний ландшафт міста. Вони являють собою лабіринтоподібну мережу підземних порожнин, що розташовуються на території сучасного міста та його околиць. Загальна довжина катакомб сягає 2,5 тис. км. Переважна їх частина являє собою колишні каменярні, де видобували ракушняк (різновид вапняку), а також печери природного походження. аменярні виникли у першій половині XIX ст. У роки Другої світової війни катакомби використовували радянські партизани, які воювали проти румунських окупантів². Одеські катакомби є однією з унікальних пам'яток міста, популярним місцем для туристів. У роки Другої світової війни в катакомбах розміщувалися кілька підземних лікарень, майстерень та збройових складів. Після війни катакомби були закриті до 1980-х рр., коли їх відкрили для відвідування туристами. Катакомби є популярним місцем для спелеологів або дослідників печер, які приїжджають до катакомб, щоб досліджувати підземну геологію та систему тунелів. Катакомби також є популярним місцем для міських дослідників. Катакомби також є місцем для низки творів мистецтва, створених місцевими художниками, які використовували

¹ ВУЛИЦЯ ДЕРИБАСІВСЬКА: ІСТОРІЯ ТА ЦІКАВІ МІСЦЯ. Режим доступу: <https://odessa-future.com.ua/uk/vulyczya-derybasivska-istoriya-ta-czikavi-misczya>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Бачинська О.А. ОДЕСЬКІ КАТАКОМБИ // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.05.2022.

підземні простори як полотно для своїх творінь. Насамкінець, Одеські катакомби є унікальною та захоплюючою пам'яткою, яка пропонує відвідувачам заглянути в минуле міста, зокрема, часів Другої світової війни¹.

Одеський національний академічний театр опери та балету є одним із найбільш важливих історичних і культурних закладів міста. Сьогодні тут відбуваються виступи творчих колективів, відбуваються концерти класичної музики. На сцені театру виступають як представники одеської національної оперної та балетної трупи, так запрошені артисти. Він є символом багатой культурної спадщини міста. Одеський національний академічний театр опери та балету є найстарішим оперним театром України, проте він не був першим оперним театром міста. Першу одеську оперу відкрили 10 лютого 1810 р. Вона нічим не поступалася тодішнім європейським театрам. Його збудували за ініціативи міської влади Одеси. Театр підкреслював мультикультурний характер міста. Театр побудували за проєктом італійського архітектора Ф. Фрапполі, значні зміни в проєкт додав Т. де Томон. Проте в 1873 р. у новорічну ніч будівля згоріла. Протягом понад 10 років в місті не було оперного театру. Сучасну будівлю театру було споруджено в 1887 р. відомими віденськими архітекторами Ф. Фельнером і Г. Гельмером. Офіційне відкриття нової будівлі театру відбулося 10 вересня 1887 р. (тоді на сцені було показано опери Дж. Верді «Аїда»). Театр став одним з найкрасивіших будинків міста та популярним місцем для місцевих мешканців та гостей Одеси. Театр вміщує понад 1000 осіб, він має відмінну акустику, простору сцену і сучасне технічне обладнання. Протягом подальших років театр зазнав кількох реконструкцій, але зумів зберегти свій оригінальний архітектурний стиль. Зокрема, театр зазнав реконструкцій

¹ Печерні будинки. Що ховають у каменоломнях нащадки справжніх творців Одеси. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/02/19/7283894/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

протягом кінця 1990-х рр. та початку 2000-х рр. У 2007 р. театру було присвоєно статус «національний»¹.

Загалом, Одеський національний академічний театр опери та балету став однією з найвідоміших культурних установ міста. У театрі проходять гостьові виступи інших українських та міжнародних труп, а також сольні виступи відомих співаків, танцюристів та музикантів. Театр також є будинком для Одеської школи опери та балету, яка є однією із найпрестижніших музичних шкіл в Україні. Школа пропонує навчання співу, танцям та теорії музики і за ці роки випустила багато талановитих виконавців. Крім того, театр є будинком для Одеського філармонічного оркестру, який має довгу історію та відомий своїм виконанням класичної музики. Одеський театр опери та балету є важливою культурною установою міста Одеси та є символом багатой культурної спадщини міста. Театр є важливим культурним та соціальним центром для міста, тут відбуваються різноманітні заходи, зокрема благодійні, виставки та концерти протягом року. Він являє собою популярне місце для весільних та випускних церемоній. Слід також відзначити, що театр має великий архів історичних документів та артефактів, включаючи оригінальні костюми, сценічні проекти та фотографії, які доступні для дослідників та широкого загалу людей. Театр має міцні зв'язки з місцевою спільнотою, бере активну участь у різноманітних культурних та громадських заходах у місті, таких як Одеський міжнародний кінофестиваль, Одеський міжнародний літературний фестиваль та Одеський міжнародний музичний фестиваль. Театр відіграє роль освітнього центру, пропонуючи широкий спектр програм для шкіл та громадських груп, включаючи екскурсії, семінари та майстер-класи. Театр також має активну волонтерську програму, пропонує

¹ Що відомо про історію Одеського театру опери та балету. Режим доступу: <https://suspilne.media/104022-so-vidomo-pro-istoriu-odeskogo-teatru-operi-ta-baletu-suspilne-videonovini/>. Останній перегляд: 21.10.2022.; Історія театру. Режим доступу: <https://operahouse.od.ua/about/history/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

чимало спеціальних заходів протягом року, таких як закулісні тури, відкриті репетиції та зустрічі з художником, які дають глядачам можливість дізнатися більше про театр та форми мистецтва, які він представляє. Одеський національний академічний театр опери та балету є важливим культурним центром у місті, що підкреслює мультикультурний характер Одеси¹.

Сьогодні в Одесі нараховується 7 великих театрів. Зокрема, слід згадати й про Одеський обласний академічний драматичний театр. Він є символом багатої культурної спадщини міста. Театр заснований у 1874 р., тому має тривалу традицію збереження та популяризації культурної спадщини. Будівля театру була споруджена наприкінці XIX ст. і вважається шедевром ренесансу. Театр має кілька сцен, у тому числі головну сцену, яка може вмістити до 1000 осіб. Він бере активну участь у різноманітних культурних та громадських заходах у місті, таких як Одеський міжнародний кінофестиваль, Одеський міжнародний літературний фестиваль та Одеський міжнародний музичний фестиваль тощо. В умовах широкомасштабного російського військового вторгнення, 2 березня 2022 р. колективом театру прийняв рішення про перейменування театру, зокрема, з його назви прибравли слово «російський»².

Іншим об'єктом, що впливає на конструювання культурного ландшафту міста, є одеська кіностудія. Вона являю собою одну з найстаріших та найвідоміших кіностудій України. Тут було зроблено багато відомих українських та радянських фільмів, що отримали схвалення на національному та міжнародному рівнях. Вважається, що кінематограф народився в Одесі в 1893 р, коли одеський інженер Й. Тимченко за участі інженера М. Фрейденберга сконструював один з перших у світі знімальних

¹ Там само.

² Історія театру. Режим доступу: <https://academteatr.od.ua/history>. Останній перегляд: 21.10.2022.

апаратів. Втім, студію було засновано лише 1918 р., і з того часу вона випустила сотні фільмів, багато з яких стали класикою українського та радянського кіно. Кіностудія об'єднували чималу кількість талановитих режисерів, акторів та письменників. Кіностудія має традицію виробництва документальних фільмів, які відіграли важливу роль у збереженні культурної спадщини регіону. Вона має сучасну звукову сцену та виробничі потужності, які були використані для виробництва фільмів усіх жанрів. Крім того, тут зберігається великий архів історичних документів та артефактів, включаючи оригінальні костюми, сценарії та фотографії. Кіностудія має багату історію і до сьогодні відіграє важливу роль у культурному житті Одеси та України загалом. Вона залишається центром збереження культурної спадщини, що, зокрема, репрезентує історію та культуру міста. Слід відзначити, що одеська кіностудія є домівкою для Одеського міжнародного кінофестивалю, який є одним із найважливіших кінофестивалів в Україні та приваблює кінематографістів та любителів кіно з усього світу. Кіностудія також пропонує широкий спектр освітніх та просвітницьких програм, включаючи екскурсії, семінари та майстер-класи. Вона є символом багатой культурної спадщини міста та продовжує залишатися центром виробництва високоякісних фільмів¹.

Одеса була та залишається популярним туристичним містом, розташованим на узбережжі Чорного моря. Серед таких об'єктів, що впливають на формування культурного ландшафту Одеси, звичайно, слід міські пляжі. Наприклад, найстаршим пляжем міста – «Ланжерон» – знаходиться неподалік історичного центру Одеси. У XIX ст. тут була дача губернатора О. Ланжерона, від якої залишилася лише арка на в'їзді в парк.

¹ Історія кіностудії. Режим доступу: <https://www.odesafilmstudio.com.ua/uk/about/history>. Останній перегляд: 21.10.2022.

Своєю чергою найпопулярнішим міським пляжем вважається «Аркадія», що знаходиться на території однойменного курортного району міста¹.

Серед зелених зон міста важливе значення в культурному ландшафті міста займають одеський зоологічний парк та ботанічний сад. Як відомо ідея створення зоопарку в Одесі виникла в 1889 р., напередодні святкування сторіччя міста. Водночас він був заснований лише у 1922 р. Його колекція у 2022 р. нараховувала 231 вид тварин, або 1754 екземплярів. З них 23 види тварин занесені до Червоної книги України, а 29 – до Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи². Своєю чергою одеський ботанічний сад було відкрито в 1819 р. Він став одним із найперших ботанічних садів України. Сьогодні на його базі навчаються студенти-біологи Одеси, Миколаєва, Херсона та інших міст України³.

Серед інших рекреаційній міських зон особливо місце належить міським паркам та садам. Здається, найбільш популярним серед містян та туристів є міський сад, який є громадським парком, розташованим в історичній частині Одеси. Передісторія створення міського саду сягає корінням кінця XVIII ст. Він займає площу близько 15 гектарів і є домівкою для різних дерев, рослин та квітів. Також у міському саду розташовується чимало міських скульптур, наприклад, пам'ятники І. Ільфу і Є. Петрову, Л. Утьосову та С. Уточкіну, також в саду можна знайти скульптури «Дванадцять стільців», «Одеський час» та «Лев і левиця» та інші⁴.

Загалом, у місті нараховується чимало пам'ятників, що формують культурно-символічний міський простір. Можливо, найбільш впізнаваним в

¹ Пляжі Одеси: від популярних до малолюдних. Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-guide/260141-plyazhi-odesi-vid-populyarnih-do-malolyudnih>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Одеський зоопарк. Режим доступу: <https://azu.org.ua/zoos/odeskij-zoopark/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

³ Ботанічний сад Одеського національного університету. Одеса. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=9647&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.

⁴ Міський сад (Горсад). Одеса. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=9575&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.

Одесі є пам'ятник герцогу Арману де Рішельє, розташований в центрі міста і присвячена засновнику Одеси. Монумент є важливим символом міста. Він був спроектований архітекторами А. Мельниковим та Ф. Боффо, на замовлення замовлено міста, щоби увічнити роль де Рішельє у розвитку Одеси. Пам'ятник було споруджено в 1828 р. Він розташований на Приморському бульварі, і є популярним місцем як для туристів, так і місцевих жителів. Зроблений з бронзи і сягає близько 3 метрів (10 футів) заввишки. Зображує герцога де Рішельє у прямій поставі, в римській тозі зі сувоєм у лівій руці. Герцог де Рішельє був першим губернатором Одеси та відіграв значну роль в історії міста. Йому приписують перетворення Одеси на великий торговельно-культурний центр, а також розвиток порту, який став запорукою процвітання міста.

Починаючи з 2014 р., в Україні значно активізувався процес переосмислення міського символічного простору та культурної спадщини, який супроводжувався, зокрема, руйнуванням старих та спорудженням нових пам'ятників. Показовим прикладом для Одеси слугує пам'ятник засновникам міста, центральне місце в якому посідає скульптура Катерини II. Суперечка навколо пам'ятника тривала більше 10 років, водночас масштабна російська військова агресія надала дискусії неабиякого суспільного резонансу¹. Наприкінці грудня 2022 р. за рішенням виконавчого комітету Одеської міськради пам'ятник було демонтовано². Загалом процес знищення після 24 лютого деяких монументальних місць пам'яті засвідчив розгортання нової хвилі «війн пам'яті». Зокрема, знищення поширилося на мнемонічні місця, що пов'язані з історичними персоналіями та подіями, які

¹ Хотин, Р. «Маркер русского мира»: що буде з пам'ятником Катерині Другій в Одесі? Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-odesa-pamyatnyk-kateryni-dryhiy-protesty-rosiya/32049484.html>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Коршак, Н. В Одесі демонтували пам'ятник Катерині II. Режим доступу: <https://suspilne.media/348338-v-odesi-demontuvali-pamatnik-katerini-ii/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

протягом останнього десятиріччя перетворилися на невід'ємні складники російської державної пропаганди та політики пам'яті¹.

Звичайно, важливе місце в культурному ландшафті Одеси належить міським музеям. На сьогодні у місті нараховується більше 30 музеїв в та музейних кімнат. Серед найбільших музеїв міста є Одеський літературний музей, Одеський історико-краєзнавчий музей, Одеський художній музей, Одеський археологічний музей, Одеський військово-історичний музей та інші.

Протягом 1990–2010-х рр. для міських символічних і ритуальних практик в Україні були характерними спроби позбутися найбільш одіозних проявів радянської святкової культури та створити принципово новий святковий канон. Частково ці процеси відбувалися в межах так званої «деколонізації історичної пам'яті», ініціаторами якої була центральна влада та міські спільноти. Безперечно, сприяли цьому суспільно-політичні трансформації, зокрема, пов'язані з Помаранчевою революцією (2004 р.) та Єврореволюцією (2013–2014 рр.), російською збройною агресією проти України тощо. Водночас, процеси трансформації радянських символічних і ритуальних практик були помірними: зміна політичного режиму не призвела до масштабної «церемоніальної революції». Сучасна українська святкова культура передбачає поєднання, часто доволі еkleктичне, щонайменше кількох складових: «нової» святкової традиції, що загалом базується на запозичених «західних» культурних зразках; «традиційної», що містить національні акценти та являє собою спробу відродження дорадянських культурних зразків; «радянської», що зберігає радянський

¹ Див.: Рачков, Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 62, 2022, с. 12-48.

святковий канон, часто він адаптований та переосмислений у нових міських традиціях¹.

Незважаючи на диверсифікацію святкової культури в Україні на сучасному етапі, головними міськими святами залишаються ювілеї та Дні міст. Загалом, традиція святкування ювілеїв міст має дорадянське коріння (наприклад, 100-річчя Одеси в 1894 р. тощо). Водночас, до ювілеїв як засобу конструювання історичної пам'яті звернулися на початку ХХ ст. Слід відзначити, що алгоритм «церемоніального обряду», закладений ювілеями міст, відтворюється без значних змін у вигляді щорічного святкування Дня міста. Наприклад, в Одесі традиція святкування Дня міста на початку вересня (святкування зазвичай триває кілька днів, а основні урочистості відбуваються 2 вересня) сягає корінням ХІХ ст., проте стає регулярною лише в пізньорадянський час².

День міста Одеса є щорічним святом, яке присвячене місту, його історії, культурі та людям. Цей день відзначається різними культурними та соціальними заходами, включаючи паради, концерти, фестивалі та інші заходи, які відбуваються по всьому місту. У цей день місто організовує великий парад, який починається на головній площі міста, Думській площі, і проходить вулицями міста. У параді беруть участь екіпажі, оркестри, виконавці та учасники різних культурних і громадських організацій. Окрім параду, по всьому місту також відбувається багато інших заходів, таких як концерти, фестивалі та інші культурні заходи. Ці заходи демонструють багату культурну спадщину міста та дають можливість жителям і гостям міста дізнатися більше про історію та традиції міста. Свято також є часом для міста, щоб визнати та вшанувати своїх громадян за їхній внесок у життя

¹ Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.

² Там само.

громади. У цей день міська влада та очільники виступають із промовами та нагороджують осіб та організації за їхній внесок у розвиток міста. День міста Одеси є важливим святом для міста, яке дає можливість громаді зібратися разом і відзначити багату історію міста, культуру та людей.

Під час пандемії, викликаной вірусом SARS-CoV-2, жорсткі карантинні обмеження загалом призвели до часткової або повної заборони проведення масових заходів. Водночас, міська влада та містяни були доволі рішуче налаштовані реалізовувати сталі святкові моделі (наприклад, проводити паради та святкові концерти), не дивлячись на заборону проведення масових заходів. Найбільш показовими прикладами слугують масові святкування Дня міста в Одесі в 2020 р.¹. Звичайно, відзначення Дням міста було призупинено в умовах широкомасштабної російської військової агресії проти України.

Серед інших важливих подій в місті слід назвати Одеський міжнародний літературний фестиваль, Одеський міжнародний музичний фестиваль, Одеський міжнародний кінофестиваль та фестиваль Гуморини.

До широкомасштабної російської військової агресії проти України, Одеський міжнародний літературний фестиваль проводився щороку в червні та включав різноманітні заходи (презентації книг, читання та дискусії з видатними письменниками, поетами та літературними критиками з усього світу). Мета фестивалю полягає в об'єднанні різноманітних письменників і читачів. Фестиваль приваблює різноманітну аудиторію, включаючи ентузіастів літератури, студентів і дослідників, а також гостей Одеси. Цей захід ставав чудовою нагодою відкрити нових письменників, почути відомих авторів і дізнатися більше про літературну сцену².

¹ Там само.

² VIII Одеський міжнародний літературний фестиваль у Батумі. Режим доступу: <http://litfestodessa.com/ua/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

Одеський міжнародний музичний фестиваль ще одна щорічна подія, яка зазвичай відбувалася в місті у травні та червні з 2015 р. На фестивалі виступають відомі музиканти, оркестри та диригенти з усього світу. Фестиваль орієнтований на об'єднання поціновувачів музики з усього світу, і він дає можливість відвідувачам почути виконання найкращих класичних музичних творів. Фестиваль приваблює різноманітну аудиторію, включаючи ентузіастів музики, студентів і дослідників, а також гостей міста. Фестиваль проходить на одних із найкрасивіших і знакових майданчиків міста, таких як Одеський національний академічний театр опери та балету, Одеська філармонія та інші. Фестиваль є важливою культурною подією в Одесі та забезпечує платформу для музичного вираження та творчості. Це чудовий спосіб відкрити для себе багату культурну спадщину міста¹.

Наступний фестиваль – одеський міжнародний кінофестиваль – відбувається з 2010 р. та вважається однією з найважливіших кіноподій Східної Європи. На фестивалі демонструється різноманітна добірка міжнародних та українських фільмів, включаючи повнометражні драми, документальні та короткометражні фільми. Він відомий тим, що намагається віднаходити нові таланти в галузі кіно, а також пропагувати незалежного кіно для широкого загалу людей. Програма фестивалю, зазвичай, складається з низки заходів, включаючи кінопокази, панельні дискусії, майстер-класи та воркшопи. Кінофестиваль слугує гарним майданчиком для спілкування та обміну ідеями між діячами та поціновувачами кіно з усього світу. Він є важливою культурною подією для Одеси, демонструючи багату культурну, зокрема поліетнічну, спадщину Одеси. Особливий акцент в межах кінофестивалю робиться на підтримці

¹МІЖНАРОДНИЙ МУЗИЧНИЙ ФЕСТИВАЛЬ ODESSA CLASSICS 2021 ЧЕКАЄ НА ГОСТЕЙ. Режим доступу: <https://marieclaire.ua/uk/lifestyle/mezhdunarodnyj-muzykalnyj-festival-odessa-classics-2021-zhdet-gostej>. Останній перегляд: 21.10.2022.

місцевої кіноіндустрії. Слід також враховувати, що наплив відвідувачів під час фестивалю дає значний поштовх для місцевого бізнесу, зокрема готелів, ресторанів і магазинів. Але найважливіше те, що Одеський міжнародний кінофестиваль надає можливості для культурного обміну та сприяє міжкультурному взаєморозумінню. Демонструючи фільми різних країн і культур, фестиваль сприяє налагодженню міжкультурного діалогу¹.

Протягом останніх років фестиваль розширив спектр заходів, включивши віртуальні та онлайн-події у відповідь на триваючу глобальну пандемію та російсько-українську війну. Це дозволило значно розширити аудиторію заходів, що відбабуються в межах фестивалю. Одеський міжнародний кінофестиваль відіграє значну роль у популяризації міста, його культурної спадщини. Фестиваль приваблює тисячі відвідувачів з усього світу, надаючи значний поштовх місцевій економіці та демонструючи багату культуру та історію міста².

Серед щорічних фестивальних заходів, що відбуваються в Одесі, особливе місце належить фестивалю гумору та сатири – Гуморині. Фестиваль був вигаданий міською команда КВК, вперше відбувся в Одесі у 1 квітня 1973 р. Гуморина, як правило, супроводжується карнавалом, концертами та парадом старих авто. У 1976 р. захід відвідали тисячі туристів, через популярність заходу радянська влада його заборонила. Протягом 1977–1986 рр. фестиваль проходив підпільно. Гуморила відродилася лише у 1987 р. У 1990-х рр. фестиваль почав проводити Всесвітній клуб одеситів на чолі з гумористом М. Жванецьким. У 2011 р. частиною Гуморини став Міжнародний фестиваль клоунів «Комедіада». Протягом 2014-2016 рр. фестиваль не проводили через анексію Криму та війну на сході України. Гуморина відродилася 2017 р. Проте через

¹ Одеський міжнародний кінофестиваль. Режим доступу: <https://oiff.com.ua/oiff/about.html>. Останній перегляд: 21.10.2022.

² Там само.

обмеження, пов'язані з пандемією, та широкомасштабну російську військову агресію проти України захід було переведено в онлайн формат¹.

Отже, історико-культурний ландшафт Одеси відзначається значною різноманітністю та складністю. Історія та культурна спадщина міста відіграють значну роль у конструюванні та репрезентації ідентичності його містян. Місто має багатий історико-культурний ландшафт, який відображає впливи різного історичного часу. Показовим прикладом слугує офіційна міська символіка міста, яка репрезентує збереження історичних традицій. Важливе місце в сучасній міфології міста посідає міф про його заснування. Дискусії навколо історичних витоків Одеси загострилися після Єврореволюції, коли йшлося не стільки про культурну, але геополітичну належність міста. Питання щодо заснування Одеси призвело до певного протистояння між регіональною та міською владою. Важливим складником історико-культурного ландшафту Одеси є міський простір, зокрема міська культурна спадщина. Одеса є одним із найбільших в Україні міст за кількістю об'єктів нерухомої культурної спадщини. Одеса має унікальний та різноманітний архітектурний ландшафт, який відображає його поліетнічний характер, багату міську історію та культуру.

¹ Історія Гуморини за дві хвилини. Режим доступу: <https://suspilne.media/24134-istoria-gumorini-za-dvi-hvilini-suspilne-videonovini/>. Останній перегляд: 21.10.2022.

ВИСНОВКИ

Одеса до сьогодні залишається важливим культурним та економічним центром країни. Вже протягом XVIII – XIX ст. місто перетворилося на жвавий центр торгівлі та комерції, зокрема значний центр експорту зерна та інших сільськогосподарських продуктів. Місто було важливим осередком транзитної і посередницької торгівлі країн Європи, Близького і Середнього Сходу. Протягом радянських часів Одеса була великим індустріальним центром, в якому розташовувалися промислові підприємства, зокрема верфі. Однак із розпадом СРСР економіка міста зіткнулася з труднощами, і багато промислових підприємств припинили існування. Незважаючи на це, сьогодні Одеса залишається важливим портовим, а отже торговельним, містом України. Місто відоме своїми жвавими ринками, де відвідувачі можуть знайти різноманітні місцеві продукти, зокрема свіжі продукти, вироби ручної роботи та сувеніри. Наприклад, ринок Привоз є одним із найпопулярніших у місті та є обов'язковим для відвідування всіма, хто цікавиться місцевою культурою та традиціями. Крім того, сьогодні в Одесі реалізуються різноманітні будівельні проекти, які сприяють залученню інвестицій до міста, пожвавленню міської економіки, створенню нових робочих місць, але також часто негативно впливають на охорону історико-культурного ландшафту міста.

Одеса відома своєю багатою культурою та історією. Місто має яскраву художню сцену, з багатьма музеями та галереями, що демонструють роботи місцевих та міжнародно відомих митців. У місті нараховується чимало визначних об'єктів культурної спадщини (місцевого та національного рівнів), що належать до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Крім того, Одеса залишається важливим освітнім центром. У місті функціонує більше 20 вищих навчальних закладів, серед

яких є Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Національний університет «Одеська політехніка», Одеський національний медичний університет та ін. Ці університети відомі своїми високоякісними освітніми та дослідницькими програмами у широкому спектрі областей, включаючи медицину, комп'ютерні технології тощо.

Важливе значення для визначення актуального культурного-символічного простору Одеси відіграє туристична галузь. Одеса є популярним туристичним напрямком, відомими історичною архітектурою та місцями дозвілля, зокрема рекреаційними зонами. У місті існує чимало пляжів, парків та садів. Наприклад, Одеський ботанічний сад є одним із найпопулярніших місць відпочинку, в якому розташовано більше 3 тис. рослин з усього світу.

Портове місто Одеса – європейське місто з багатою літературною традицією. Чимало відомих поетів та письменників мешкали в Одесі та писали про місто. Насамперед, це стосується літераторів ХХ ст. Наприклад, І. Бабель, А. Купрін, К. Паустовський, І. Ільф, Є. Петров та ін. заклали підвалини літературного «міфу» Одеси, який позначився на історико-культурному ландшафті міста протягом радянського часу та на сучасному етапі. Ось чому особливим культурним простором для міста є Одеський літературний музей.

Характерною особливістю Одеси є поліетнічний склад його населення, який позначився на розвитку міста як центру мультикультурізму. Зокрема, ці інтенції знайшли репрезентацію в специфічному міському «міфі», важливими складниками якого є архітектура, міські святкові традиції, література, місцева говірка, їжа тощо. Наприклад, одеська кухня репрезентує різні культури та смаки: від традиційних українських, єврейських, грецьких, болгарських та ін. до міжнародних страв.

Унікальним аспектом історико-культурного ландшафту Одеси є міська архітектура центральної частини міста. Слід враховувати, що розвитку міської архітектури значно посприяли міські традиції меценатства, закладені батьками-засновниками міста і місцевими купцями. Сучасна Одеса являє собою надзвичайно цінний історико-культурний простір. Підтвердженням цього слугує включення «Історичного центру міста-порту Одеса» до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під загрозою, яке відбулося 25 січня 2023 р. на 18-й позачерговій сесії Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Цей крок, безперечно, є вадливим для збереження культурної спадщини України в умовах війни. Насамперед, з'явилася можливість ефективного застосування екстрених заходів для збереження міської культурної спадщини та культурного ландшафту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 70 років від дня смерті Сталіна: як жила Одеса у ранньому СРСР. Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/70-rokiv-vid-dnja-smerti-stalina-jak-zhila-odesa-u-rannomu-srsr>. Останній перегляд: 21.10.2022.
2. VIII Одеський міжнародний літературний фестиваль у Батумі. Режим доступу: <http://litfestodessa.com/ua/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
3. Ботанічний сад Одеського національного університету. Одеса. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=9647&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.
4. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
5. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
6. ВУЛИЦЯ ДЕРИБАСІВСЬКА: ІСТОРІЯ ТА ЦІКАВІ МІСЦЯ. Режим доступу: <https://odessa-future.com.ua/uk/vulyczya-derybasivska-istoriya-ta-czikavi-mischya>. Останній перегляд: 21.10.2022.
7. Громадські організація національних спільнот Одещини. Режим доступу: <https://national.od.ua/dovidnyk/hromadski-orhanizatsii-natsionalnykh-spilnot-odeshchyny>. Останній перегляд: 21.10.2022.
8. Дипломатичні представництва іноземних держав у м. Одеса. Режим доступу: <https://oblrada.od.gov.ua/pro-oblasnu-radu/napryamky-diyalnosti/mizhnarodna-diyalnist-ta-prykordonne-spivrobitnytstvo/dyplomatychni-predstavnytstva-inozemnyh-derzhav-u-m-odesa/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
9. Думська площа. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=3197&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.

10. ЗАКОН УКРАЇНИ «Про охорону культурної спадщини» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст.333). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. Останній перегляд: 21.10.2022.
11. Ізраїльський культурний центр м. Одеса при Посольстві Держави Ізраїль в Україні. Режим доступу: <http://il4u.org.il/odessa/o-centre>. Останній перегляд: 21.10.2022.
12. Іноземні дипломатичні представництва в Одесі: історія та сучасність. Режим доступу: <https://usionline.com/inostrannye-diplomaticheskie-predstavitelstva-v-odesse-istoriya-i-sovremennost/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
13. Історія Гуморини за дві хвилини. Режим доступу: <https://suspilne.media/24134-istoria-gumorini-za-dvi-hvilini-suspilne-videonovini/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
14. Історія кіностудії. Режим доступу: <https://www.odesafilmstudio.com.ua/uk/about/history>. Останній перегляд: 21.10.2022.
15. Історія театру. Режим доступу: <https://academteatr.od.ua/history>. Останній перегляд: 21.10.2022.
16. Історія театру. Режим доступу: <https://operahouse.od.ua/about/history/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
17. Коршак, Н. В Одесі демонтували пам'ятник Катерині II. Режим доступу: <https://suspilne.media/348338-v-odesi-demontuvali-pamatnik-katerini-ii/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
18. МІЖНАРОДНИЙ МУЗИЧНИЙ ФЕСТИВАЛЬ ODESSA CLASSICS 2021 ЧЕКАЄ НА ГОСТЕЙ. Режим доступу: <https://marieclaire.ua/uk/lifestyle/mezhdunarodnyj-muzykalnyj-festival-odessa-classics-2021-zhdet-gostej>. Останній перегляд: 21.10.2022.

19. Міський сад (Горсад). Одеса. Режим доступу: https://www.tic.in.ua/?page_id=9575&lang=uk. Останній перегляд: 21.10.2022.
20. МОВНИЙ СКЛАД МІСТ 1897. Режим доступу: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/language-cities-1897>. Останній перегляд: 21.10.2022.
21. Музей «Філікі Етерія». Філія Грецького Фонду Культури. Режим доступу: http://hfcodessa.org/uk/музей-2/#muz_uk. Останній перегляд: 21.10.2022; Музей «Філікі Етерія». Музейний портал. Режим доступу: https://museum-portal.com/ua/muzeyi/156_muzey--filiki-eteriya-. Останній перегляд: 21.10.2022.
22. Населення Одеси. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B8. Останній перегляд: 21.10.2022.
23. ОДЕСА - МОЄ МІСТО. МІСЬКА СИМВОЛІКА. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/city-symbols/>. Останній перегляд: 21.10.2022
24. ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ОДЕСА В ЦИФРАХ. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
25. ОДЕСА - МОЄ МІСТО. ПРО МІСТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/about/>.
http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.10.2022.
26. Одеса в ЮНЕСКО: чому статус всесвітньої спадщини — це відповідальність, а не подарунок, і до чого тут пам'ятник Катерині. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/10/21/533004_odesa_yunesko_chomu_status.htm
1. Останній перегляд: 21.10.2022.

27. ОДЕСА МІСТО-МІЛЬЙОННИК. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/odessa-sohranyaet-status-goroda-millionnika/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
28. ОДЕСА МІСТО-МІЛЬЙОННИК. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/odessa-sohranyaet-status-goroda-millionnika/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
29. Одеса. Режим доступу: <https://eleven.co.il/diaspora/communities/13047/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
30. Одеська вірменська громада. Режим доступу: <https://arm.od.ua/uk/istoriya-gromadi/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
31. Одеська філія Грецького фонду культури. Режим доступу: <http://hfcodessa.org/ru/%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4-2/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
32. Одеський ботанічний сад. Режим доступу: <https://discover.ua/locations/odesskiy-botanicheskiy-sad>. Останній перегляд: 21.10.2022.
33. Одеський герб: як він змінився за 225 років. Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/odeskij-gerb-jak-vin-zminivsja-za-225-rokiv>. Останній перегляд: 21.10.2022.; Герб Одеси - минуле, сьогодення. Майбутнє? Режим доступу: [https://dumskaya.net/news/Gerb_Odessa_-_proshloe_nastoyashee__Budushee_\(-006283/](https://dumskaya.net/news/Gerb_Odessa_-_proshloe_nastoyashee__Budushee_(-006283/). Останній перегляд: 21.10.2022.
34. Одеський зоопарк. Режим доступу: <https://azu.org.ua/zoos/odeskij-zoopark/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
35. Одеський міжнародний кінофестиваль. Режим доступу: <https://oiff.com.ua/oiff/about.html>. Останній перегляд: 21.10.2022.
36. ОДЕСЬКИЙ ПОРТ: ЯК ПОЧИНАЛАСЯ ЛЕГЕНДА. Режим доступу: <https://metinvest.media/ua/page/odesskiy-port--kak-nachinalas-legenda>. Останній перегляд: 21.10.2022.

37. ОДЕСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ СИМВОЛ «ЯКІР-СЕРЦЕ» ВСТАНОВЛЕНО В РЕГЕНСБУРЗІ. ФОТО. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ua/news/224810>. Останній перегляд: 21.10.2022.
38. ОДЕСЬКИЙ ФУНІКУЛЕР: ІСТОРІЯ ЗНАМЕНИТОЇ ПІДВІСНОЇ ДОРОГИ. Режим доступу: <https://odessa-future.com.ua/uk/odeskyj-funikuler-istoriya-znamenitoyi-pidvisnoyi-dorogy>. Останній перегляд: 21.10.2022.
39. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Одеси, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Режим доступу: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Nacional_znachenia/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB..pdf. Останній перегляд: 21.10.2022.
40. Печерні будинки. Що ховають у каменоломнях нащадки справжніх творців Одеси. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/02/19/7283894/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
41. Пляжі Одеси: від популярних до малолюдних. Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-guide/260141-plyazhi-odesi-vid-populyarnih-do-malolyudnih>. Останній перегляд: 21.10.2022.
42. Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін.; наук. ред Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.
43. Посібник із використання елементів фірмового стилю міста Одеси. Складено у Студії Артемія Лебедева у 2012 році. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/images/File/CitySymbloics/Odessa-Guidelines-Screen.pdf>. Останній перегляд: 21.10.2022.
44. Рішення Одеської міської ради №3297-VI від 16.04.2013р. «Про затвердження Положення про символіку міста Одеси та символи Одеського міського голови». Режим доступу:

- <https://omr.gov.ua/ua/odessa/city-symbols/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
45. Рішення Одеської міської ради №5942-V від 13.07.2010р. «Про затвердження Міської програми підтримки діяльності національно-культурних товариств міста Одеси на 2010 рік». Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/28694/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 46. Розпорядження Одеського міського голови №807-01р від 15.09.2012р. Про використання туристичного логотипу м. Одеси. Режим доступу: <https://omr.gov.ua/ru/acts/mayor/44101/>. Останній перегляд: 21.10.2022
 47. Ромський жіночий фонд Чиріклі. Режим доступу: <http://www.chirikli.com.ua/index.php/ua/pro-fond/item/3-zavdannia-fondu>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 48. Україна / Ukraïna. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20120419105018/http://pop-stat.mashke.org/ukraine-cities.htm>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 49. Хабад Одеса. Режим доступу: <https://www.chabad.odessa.ua/>.
 50. Хотин, Р. «Маркер русского мира»: що буде з пам'ятником Катерині Другій в Одесі? Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-odesa-pamyatnyk-kateryni-dryhiy-protesty-rosiya/32049484.html>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 51. ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО ПОТЬОМКІНСЬКІ СХОДИ В ОДЕСІ. Режим доступу: <https://odessa-future.com.ua/uk/articles/3212-cikavi-fakti-pro-potomkinski-skhodi-v-odesi>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 52. Що відомо про історію Одеського театру опери та балету. Режим доступу: <https://suspilne.media/104022-so-vidomo-pro-istoriu-odeskogo-teatru-operi-ta-baletu-suspilne-videonovini/>. Останній перегляд: 21.10.2022.
 53. City guide of Jewish Odessa = Путівник по єврейській Одесі / Пер. з укр. Е. Karakina, А. Misyuk, А. Rozenboym, М. Rashkovetsky; Ed. І.

- Naydis; Transl. by M. Sapritsky; Худож. оформл. S. Kovalenko; Photos by V. Nuzhny, S. Zhukov, S.Kovalenko. Odessa: VMV, 2012. 82 p.
54. Odessa Baiconies: каталог / Рук. авт. кол. О. М. Луговой; вст. ст. А. В. Дорошенко; пер. з англ. І. Хвиля, Grinshpan Liydmila; фото А. Фрідман. Одеса: ФЛП «А. С. Фрідман», 2012. XII, 249 с.
 55. Odessa new monuments, memorial plaques and buildings : альбом / Авт. текст. О. Губарь; фото І. А. Череватенко. Одеса: Оптимум, 2004. 136 с.
 56. Rachkov, Y. (2021). Symbolic and Ritual Practices in the Post-Soviet Urban World: Symbolic Space and Festivity in the Cities of Eastern and Southern Ukraine, 1990s–2010s. *Colloquia Humanistica*, 2021(10), Article 2521.
 57. Richardson, T. Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine. University of Toronto Press, 2008. 280 p.
 58. Алієва А. А. Національний склад населення одеського регіону = The national composition of the population of the Odessa region : дипломна робота бакалавра / Наук. кер. А. М. Шашеро. Одеса, 2018. 72 с.
 59. Антропологія простору: зб. наук. праць та матеріалів: у 4 т. / Наук.-дослід. ін-т українознавства МОН України; За наук. ред. М. В. Гримич. Київ: Дуліби, 2016. 316 с.
 60. Бабіч О. В. Путівник по Одесі. Худож.-оформ. Л. П. Вировець. Харків: Фоліо, 2017. 135 с.
 61. Барановська Н.П. Національно-культурні товариства України у життєвому просторі держави // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991-2010 роки): зб. наук. ст. / Г. В. Касьянов, Н. П. Барановська, С. С. Падалка та ін. Київ, 2012. С. 72-73.
 62. Бачинська О.А. ОДЕСЬКІ КАТАКОМБИ // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с. Режим доступу:

http://www.history.org.ua/?termin=Odeski_katakomby. Останній перегляд: 21.05.2022.

63. Білоусова Л. Г. Національні товариства в Одесі в XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 46-63.
64. Брайченко О. Культурний ландшафт: історія наукового пошуку // Антропологія простору: зб. наук. праць та матеріалів: у 4 т. / Наук.-дослід. ін-т українознавства МОН України; За наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2016. С. 95-103.
65. Брама Одеси: каталог / Упоряд. О. М. Луговий; ред. Л. Л. Сауленко. Одеса: ФОП «Фрідман О. С.», 2010. 338 с.
66. Верменич Я.В. ОДЕСА // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Odesa_mst. Останній перегляд: 21.05.2022.
67. Воронцовський палац в Одесі. Режим доступу: https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%B2_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%96. Останній перегляд: 21.10.2022.
68. Діанова Н. Особливості формування населення Одеси (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Чорноморська минувшина. № 2. 2019. С. 50-62.
69. Довгополова О. 600-річчя Одеси та європейський проект України. Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-ramyat-vazhki-pitannya/1455-oksana-dovhopolova-600-richchia-odesy-ta-ievropeiskyi-proekt-ukrainy>. Останній перегляд: 21.10.2022.
70. Звіряка А. Культурний ландшафт у формуванні території м. Києва // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний

- редактор В. Смолій; відповідальний редактор Я. Верменич. Вип. 4. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 227-236.
71. Культурний ландшафт як географічний феномен: Матеріали міжнар. наук. конф. (23–25 вересня, 2021). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2021. 140 с.
 72. Культурний ландшафт: теорія і практика: збірник наукових праць / Ред. Г. І. Денисик. Вінниця: б. и., 2010. 204 с.
 73. Одеса. Режим доступу:
<https://vue.gov.ua/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0>.
 Останній перегляд: 21.10.2022.
 74. Одеса: фотоальбом / Упоряд. та авт. фотозйомка Є. А. Дерлеменко, В. Б. Концевич. Київ: Спалах, 1994. 240 с.
 75. Одеса: фотоальбом-путівник / Упор. А. Вознюк, І. Поляков; фото І. Поляков. Одеса: Астропринт: Альфа, 2002. 116 с.
 76. Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін.; наук. ред Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.
 77. Посохов С. Історична легітимація як напрям діяльності національно-культурних товариств (на матеріалах великих міст південно-східної України) // IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL. № 2(21). 2022. С 53–84.
 78. Приморський бульвар в Одесі. Режим доступу:
https://vue.gov.ua/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B0%D1%80_%D0%B2_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%96. Останній перегляд: 21.10.2022.
 79. Рачков, Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 62, 2022, с. 12-48.

80. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. 624 с.
81. Тимофієнко В. І. Відродження Одеси. Архітектура повоєнного десятиріччя. Київ: Музична Україна, 2006. 484 с.
82. Тинка Б. Путівник по Одесі / Пер. с пол. Є. Тарнавський; Худож.-оформ. О. Гугалова-Мєшкова. Харків: Фоліо, 2019. 140 с.
83. У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / заг. ред. В. Кравченка та С. Посохова. Харків : Видавництво Точка, 2021. 564 с.

ДОДАТКИ

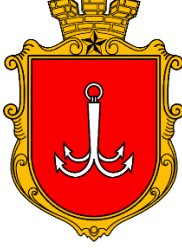
				
Герб міста 1798 р.	Проект герба Б. Кене	Емблема міста 1967 р.	Герб міста 2011 р.	Туристичне лого Одеси

Рис .1-5. Офіційна міська символіка та емблематика Одеси

Рис. 6-11. Візуальні образи історико-культурного ландшафту Одеси

Джерело: Лариса Голованова. URL: <https://www.instagram.com/golovanovaodessa/> (дата звернення 16.09.2022).

АНОТАЦІЯ

Проблеми збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста (1991–2022 рр.)

Одеса є одним із найбільших міст України, де поєднується суміш промислового, наукового та культурного. Одеса є одним із найбільших портів країни. З часу свого заснування місто було та залишається поліетнічним та поліконфесійним. За офіційними даними сьогодні в Одесі налічується більше 130 національностей та народностей. Завдяки етнічній різноманітності населення в Одесі виникла своя особлива одеська лексика, література, кухня, гумор тощо. Крім того, місто відоме своєю культурною спадщиною, зокрема архітектурою, пам'ятниками та іншими складниками нерухомої культурної спадщини. Все це впливає на існування особливого історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста.

Метою роботи є дослідження характерних особливостей репрезентації проблем збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста (1991–2022 рр.).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що на основі репрезентативної джерельної бази було проаналізовано характерні особливості проблем збереження та трансформації історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста на сучасному етапі.

Ключові слова: Одеса, історико-культурний ландшафт, поліетнічність, мультикультуралізм.

ABSTRACT

Issues of Preservation and Transformation of the Historical and Cultural Landscape of Odesa as a Multi-Ethnic City, 1991–2022

Odesa is one of the largest cities of Ukraine, where a mixture of industrial, scientific and cultural is combined. Odesa is one of the country's largest port cities. Since its founding, the city has been and remains multi-ethnic and multi-confessional. According to official data, there are more than 130 nationalities and nationalities in Odessa today. Due to the ethnic diversity of the population, Odesa has developed its own special Odesa vocabulary, literature, cuisine, humor, etc. In addition, the city is known for its cultural heritage, including architecture, monuments and other components of immovable cultural heritage. All this affects the existence of a special historical and cultural landscape of Odessa as a polythene city.

The purpose of the work is to study the characteristic features of the representation of the problems of preservation and transformation of the historical and cultural landscape of Odesa as a multi-ethnic city (1991–2022).

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that, on the basis of a representative source base, the characteristic features of the problems of preservation and transformation of the historical and cultural landscape of Odessa as a multi-ethnic city at the modern stage were analyzed.

Keywords: Odesa, historical and cultural landscape, polyethnicity, multiculturalism.